

Jordán, František

Umírnění a radikálové v době rozkolu ; Otázka anarchismu

In: Jordán, František. *Problémy rozkolu dělnického hnutí v českých zemích na umírněné a radikály : (1879-1889)*. Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1965, pp. 63-100

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/119688>

Access Date: 18. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

IV. UMÍRNĚNÍ A RADIKÁLOVÉ V DOBĚ ROZKOLU. OTÁZKA ANARCHISMU

Po brněnském sjezdu rozdělila se rakouská i československá sociálně demokratická strana fakticky na dvě nepřátelské frakce: umírněnou a radikální. Vnitřní spory se změnilly v otevřený rozkol na umírněné a radikály.¹

Centrem umírněných v českých zemích a v celém Rakousku stalo se na základě dosavadního vývoje Brno. Tu měli umírnění z počátku většinu mezi dělnictvem, organizovaným v rakouské i československé sociálně demokratické straně. Jisté pozice si udrželi také v některých průmyslových městech na Moravě a ve Slezsku. Podporovala je rovněž část dělnictva v severních Čechách, Horních Rakousích a Tyrolsku, kdežto v Dolních Rakousích a zvláště ve Vídni se k nim hlásila jen nepatrná menšina. Radikální frakce byla nejsilnější ve Vídni, která zůstávala až do vyhlášení výjimečných opatření uznávaným střediskem radikálů německé i české národnosti v Rakousku. Dále měli radikálové silné pozice a místy i převahu v severních Čechách, Korutanech a Štýrsku. Ve Štýrském Hradci se poměr sil mezi radikály a umírněnými přibližně vyrovnal. V Praze se činnost strany omezila vlivem silné perzekuce na malou organizaci hlásící se k radikálům, než její činnost téměř docela zanikla.²

Spory mezi oběma frakcemi se v důsledku rozkolu dále prohloubily a vyhranily. Ke sporným otázkám jako byla ilegální organizace a agitace, všeobecné volební právo a dílčí požadavky sociálně demokratické strany přibýly další: poměr k sociální politice Taaffovy vlády, reformám a revoluci.

„V poslední době se odehrává v rakouské dělnické straně krystalizační proces,“ psal v létě r. 1883 J. Peukert, „který je důležitý nejen pro vývoj socialistického hnutí, ale má eminentní význam též pro taktiku socialistů všech zemí. Nejde o nic méně než o otázku, jaké stanovisko mají zaujmout dělníci a zejména socialistická dělnická strana k řadě tzv. ‚sociálně politických‘ reforem uvnitř existujícího ‚řádu‘ věcí, které byly dlouhá léta v podobě jednotlivých požadavků programu socialistické dělnické strany přes všechny petice a rezoluce házeny do koše a nyní se dávají na pořad zákonodárných sborů právě oněmi kruhy, jejichž úloha od nepaměti záleží jen v tom, zdržovat zpět otáčející se kolo dějin.“³

Tzv. sociální reformy Taaffovy vlády byly vyvolány zostřujícími se třídními rozpory mezi buržoazií a proletariátem. Reagovaly však také na zvyšující se napětí mezi venkovskou i městskou maloburžoazií a rakouskou velkoburžoazií, eventuálně aristokracií. Taaffova vláda se opírala sice o konzervativní kruhy rakouské buržoazie, aristokracie a církve, ale byla nucena, aby zlomila vliv liberální buržoazie a získala širší oporu, vyjít vstříc některým požadavkům maloburžoazie, tísněné jako dělnictvo hospodářskou krizí a konkurencí velkokapitálu. Řídila se při tom ideologií křesťanského socialismu, jehož hlasateli byli v Rakousku zejména Karl von Vogelsang a pražský universitní profesor Rudolf Mayer.

Již r. 1881 vydala zákon proti lichvě. Následujícího roku zvýšila obilní cla a rozšířila volební právo na tzv. pětizlatkové voliče. Současně byl připravován a r. 1883 vydán nový živnostenský řád, který omezoval živnostenskou svobodu existující v Rakousku od r. 1859, zaváděl nucená společenstva a vyžadoval k provozu živnosti průkaz způsobilosti. Vyhovoval tak přání konzervativní většiny parlamentu i maloburžoazie a nepřihlížel k požadavkům dělnictva, domáhajícího se svobody spolčovací, shromažďovací a koaliční, zrušení pracovních knížek, snížení pracovní doby, omezení práce žen a mladistvých, zákazu práce dětí ap.

Při vratké hospodářské, sociální a politické situaci v Rakousku nemohla však Taaffova vláda trvale ignorovat ani požadavky dělnické třídy. A tak zahájila v Rakousku politiku tzv. sociálních reforem týkajících se přímo nebo nepřímo postavení dělnictva. Činila tak nikoli ze sympatií k dělnictvu, ale proto, aby oslabila třídní rozpory a zlomila sílu revolučního dělnického hnutí. Jednání o těchto reformách začalo 30. dubna až 8. května 1883 anketou živnostenského výboru poslanecké sněmovny o zákonné úpravě normální pracovní doby, nedělní a sváteční práci, práci žen, mladistvých a dětí v továrnách. Byla to opatření, jež měla doplnit nový živnostenský řád. A k jejich projednání byli po prvé v dějinách rakouského parlamentarismu přizváni také zástupci vídeňského dělnictva umírněného a radikálního směru.

Stanovisko umírněných k připravovaným zákonným opatřením tlumočili ve výboru socialisté Karl Höger a J. Bardorf, který se po krátkém pobytu ve Švýcarsku vrátil do Vídně a patřil k uznávaným mluvčím umírněných socialistů.

K. Höger se vyslovil pro dalekosáhlou ochranu mládeže a žen v továrnách, snížení pracovní doby na 10 hodin a úplný nedělní klid. Zároveň kritizoval kapitalistický výrobní způsob a panující politický systém. Prohlásil, že dělnictvo vítá všechna opatření, jež mohou zlepšit postavení pracujících, ale není nadšeno předlohou zákona, protože mu mohou pomoci jen účinnější změny, které musí prosadit a provádět vlastními silami. J. Bardorf vyjádřil potěšení nad tím, že byl učiněn průlom do liberalistické politiky odmítání sociálních reforem, ale pravil, že dělníci se stavějí k navrhovaným zákonům chladně, protože bude záležet, jak budou provedeny a zda budou reformy pokračovat.

Za radikály promluvili v anketě J. Peukert a St. Pauler. St. Pauler žádal dalekosáhlé ulehčení pro dělnictvo a mínil, že navrhovaná opatření přicházejí po-
někud pozdě. Má-li se dělnictvu skutečně pomoci, je třeba jít ke kořenům a
odstranit kapitalistický výrobní způsob. Zásadně však souhlasil s dílčími re-
formami. Naproti tomu J. Peukert, který nejprve odmítal účast radikálů v an-
ketě, zavrhoval sociální reformy, protože prý nemohou změnit ani písmenko na
sociální otázce. Nazval je pouhými paliativními prostředky, které nezmění so-
ciální postavení dělnické třídy. Aby se zlepšilo, bylo by nutno odstranit sku-
tečné příčiny vykořisťování proletariátu.⁴

Zákon o úpravě normální pracovní doby, práce dětí, žen a mladistvých a ne-
dělním a svátečním klidu byl schválen a vstoupil v platnost r. 1885. Byla jím
stanovena normální pracovní doba 11 hodin denně, zakázána práce dětí do
14 let, omezena práce žen a mladistvých v některých odvětvích výroby a zave-
den nedělní a sváteční klid.

Byl prvním větším zásahem státu do pracovních poměrů dělnictva v Rakousku
a odpovídal na některé požadavky sociální demokracie. Z tohoto hlediska bylo
jeho vydání úspěchem dělnického hnutí. Očekávané zlepšení postavení dělnické
třídy však nepřinesl a proto jej nelze přeceňovat. Zákonná opatření se totiž
vztahovala jen na průmysl a živnosti. Bylo z nich vyloučeno početné dělnictvo
v domácké výrobě, v zemědělství a lesnictví, horníci a hutníci, dělníci v dopravě.
Snížení pracovní doby nevyhovovalo přání dělnictva, které žádalo 10 hodinovou
a v některých odvětvích dokonce 8 hodinovou pracovní dobu. Omezení práce
žen a mladistvých zůstalo prakticky na papíře a zákaz práce dětí byl narušován,
stejně jako zavedená normální pracovní doba a klid o nedělích a svátcích četnými
výjimkami a porušováním zákona tak, že ještě koncem osmdesátých let nebyla
zákonná ustanovení důsledně provedena.⁵

V roce 1883 byl také projednán a schválen zákon o živnostenských inspekto-
rech, který vstoupil v platnost 1. ledna 1884. Živnostenští inspektoři měli za
úkol dohlížet na dodržování předpisů o bezpečnosti práce a zákonných ustanov-
vení o pracovních podmínkách dělnictva v továrnách. Jejich působnost se vzta-
hovala na živnostenské a tovární podniky vybavené stroji mimo důlnictví, do-
mácký průmysl a dopravu s výjimkou vnitrozemské plavby. Instrukce živno-
stenských inspektorů byla nesporně důležitým a v zásadě prospěšným opatřením,
zdaleka však neodpovídala představám dělnictva. Bylo jich málo. Dělnictvo ne-
mělo na jejich ustanovení žádného vlivu. Jejich kompetence byla neujasněná:
omezovala se na kontrolu, chyběla jim výkonná moc.⁶

Současně byl 4. prosince 1883 předložen vládou parlamentu návrh zákona
o úrazovém pojištění dělnictva, který však byl projednán spolu s předlohou zá-
kona o nemocenském pojištění připravenou r. 1885 až v novém parlamentním
období koncem osmdesátých let.

Projednávání tzv. sociálních zákonů v rakouském parlamentu mělo velkou

odezvu v řadách rakouského i českého dělnictva a vedlo k živé výměně názorů mezi stoupenci umírněné a radikální taktiky.

Umírnění, ačkoli se v anketě netajili jistými výhradami a měli připomínky k vládním předlohám, stavěli se většinou k sociálním zákonům Taaffovy vlády kladně a doporučovali dělnictvu, aby je podporovalo a přijalo.

„Jako potěšitelné znamení je možno uvést skutečnost,“ konstatovala zpráva o sociálně demokratickém hnutí v Rakousko-Uhersku z r. 1883, „že v dělnických kruzích, nakloněných mírnému vývoji hnutí, proniklo poznání, že se vláda pilně stará o co možná největší zlepšení materiálního postavení dělnictva. V tomto směru se vyslovil dělník Paul Reinert na velkém shromáždění dělnictva v Krnově 6. listopadu 1882, že až za nynější vlády mohli dělníci veřejně projednat svou agitaci a vypracovat svůj program.“⁷

Také mluvčí vídeňských umírněných socialistů J. Bardorf podle téže zprávy „uvítal za živého souhlasu na shromáždění, jež se konalo 26. května tr., expertizu jako potěšitelný důkaz toho, že vláda a většina parlamentu má upřímnou snahu dělnictvu pomoci, a prohlásil, že dělníci jsou povinni tuto snahu podporovat, přestože navržené tovární zákony je třeba pokládat jen za paliativní prostředky.“

Naproti tomu radikálové, ačkoli jejich postoj nebyl rovněž zcela jednoznačný, jak se ukázalo v průběhu samé ankety mezi stanoviskem Paulerovým a Peukertovým, zaujali k navrhovaným a prováděným zákonům většinou kritické nebo dokonce negativní stanovisko.

„Již v našem posledním čísle jsme se snažili dokázat,“ psala radikální *Die Zukunft* o anketě, reagujíc na slova předsedy živnostenského výboru von Zellingera, který prohlásil, že navrhovaná zákonná opatření zahajují pokojné řešení dělnické otázky, splňují oprávněné požadavky dělnictva a mají mu zajistit lidskou existenci, „že dohoda o ‚oprávněnosti‘ našich požadavků mezi námi a vládoucí třídou není možná... My socialisté celého světa jsme nežádali nikdy nic jiného než ‚lidskou‘ existenci... Jedinou otázkou je, zda **tyto prostředky**, normální pracovní doba, omezení práce žen a dětí, tovární inspektoři a ostatní krásné věčičky mohou zajistit pracujícímu lidu ‚lidskou‘ existenci nebo ne. Že nemohou, vědí pánové z vlády stejně dobře jako my...“⁹

Ještě ostřeji bylo odmítnuto sociální zákonodárství Taaffovy vlády v ilegálním letáku *Erste freie Presse Cisleithaniens*, který kritizoval dokonce účast radikálů v parlamentní anketě.

„Pánové z ‚vysoké‘ aristokracie a římského kléru vynalezli pojednou nový sport, neboť pod pokryteckou maskou učinit něco pro ‚chudáka‘ byla svolána živnostenská anketa, aby byl vyslechnut posudek pánů vykořisťovatelů a vykořisťovaných, zda je lépe, jestli bude dělníkům stahována kůže a vysáván mozek z kostí 10 nebo 16 bodin, zda ženy a děti mají zemřít hlady v práci nebo bez práce... Ačkoli musíme pokárat ty, kdož se stále tváří jako ‚radikálové‘ a

přece se zúčastnili této komedie, nemůžeme přec jen lid nevarovat před těmito vlky v rouše beránčím... Dělníci, proto vás vyzýváme: Nedejte se klamat krásnými frázemi a pokryteckými grimasami. Chceme-li dosáhnout svých práv, musíme si je vybojovat...“¹⁰

Postoj umírněných a radikálů k tzv. sociálním zákonům Taaffovy vlády se tedy podstatně lišil. Jejich rozdílné stanovisko nebylo určováno nahodilými faktory, ale souviselo velmi úzce s otázkou, jaký poměr má zaujmout sociálně demokratická strana a dělnické hnutí k obecným úkolům a konečným cílům dělnické třídy, jež se dostaly do popředí v souvislosti s přechodem k masové činnosti, některými krizovými jevy v tehdejší kapitalistické společnosti a reformní politikou vládnoucích kruhů v Německu a v Rakousku.

„Otázka, o kterou dnes především jde,“ prohlašoval shodně s výše citovaným Peukertem, ale polemizuje nepřímou s jeho dalšími vývody, K. Kautsky, v svolání k rakouským dělníkům, o kterém bude ještě řeč, „je, jaké **stanovisko** mají zaujmout **rakouští dělníci** k předlohám dělnického ochranného zákonodárství, obzvláště k **normálnímu pracovnímu dni**. Avšak tato otázka se rozšiřuje přirozeně a nutně na zásadní otázku, zda má sociální demokracie usilovat o reformy, nebo zda, zavrhuje je, má pracovat jen a jen na přípravě **sociální revoluce**.“¹¹

Umírnění se vyslovili pro reformy prováděné Taaffovou vládou, ačkoli si byli při nejmenším z části vědomi jejich omezenosti, protože uznávali prospěšnost dílčích požadavků dělnictva, všeobecného volebního práva, snížení pracovní doby, politických a sociálních reforem.

Jejich názory formulované porůznu v příležitostných projevech a novinových článcích vyjádřil v hutné zkratce K. Kautsky v svolání k **Rakouským dělníkům**, které sepsal koncem r. 1883 na obranu umírněné taktiky proti stále silnějšímu vlivu radikálů. Provolání vydala v podobě letáku jako svou přílohu vídeňská **Wahrheit**, ale podle slov Brügelových a Kautského, nedostalo se do rukou těch, jimž bylo určeno, protože bylo zabaveno policií. Zachovalo se však mezi konfiskáty jako ideální prototyp ideologie, taktiky a cílů umírněných.

Vyplyvá z něho, že umírnění sledovali teoreticky revoluční cíle, vytyčené ostatně již v brněnském programu: odstranění soukromokapitalistického výrobního způsobu a dosažení socialismu, avšak prakticky se zaměřovali na dílčí požadavky a reformy, protože nepokládali dělnickou třídu a ani objektivní situaci za dosti zralou pro okamžitou sociální revoluci.

„Jen organizovaní dělníci vytvářejí ony předpoklady,“ psal Kautsky, „jichž je třeba, mají-li dosáhnout svého cíle, **odstranění námezdního systému a jeho nahrazení plánovaným organizovaným sociálně demokratickým hospodářským podnikáním**. Velká většina rakouského dělnictva však ještě není organizována... **Přitáhnout tyto neorganizované masy, organizovat a vzdělávat je, to je náš úkol**. Tajnou cestou to není možné. Tajně se může organizovat jen několik málo lidí,

nikoli však masa. Sociální demokracie však je stranou masovou, může působit a zvítězit jen — masami. Jakmile se omezí na tajnou organizaci, tajnou propagandu, opouští půdu, na které může jediné působit, odstupuje... Sociální demokracie je strana, nikoli sekta; apeluje na lid, ne na spiklence. Proto žádáme koaliční právo a tiskovou svobodu, proto požadujeme normální pracovní den a všeobecné volební právo. Víme dobře a vždy jsme tvrdili, že tyto reformy jsou jen paliativními prostředky, že neřeší sociální otázku. Co však umožňují, je vzdělání a organizace mas a bez nich ji nelze řešit.“¹²

Kautsky sám nepřeceňoval reformy, nazýval je dokonce paliativními prostředky. Ale vyslovil se pro ně proto, aby dělnická třída získala lepší podmínky k svému rozvoji, organizaci a vzdělání. Ve vytvoření organizovaného, masového a uvědomělého dělnického hnutí spatřoval bezprostřední úkol sociálně demokratické strany v Rakousku a předpoklad úspěšných revolučních přeměn. V tom jej následovali umírnění. Na rozdíl od většiny umírněných, kteří, jak bude dále uvedeno, odsouvali revoluci do daleké budoucnosti, nebo ji dokonce zamítali, očekával revoluci v brzké době. Domníval se však, že nemusí vyústit v krvavou srážku s buržoazií, nýbrž může proběhnout pokojně, bude-li dělnická třída dobře organizována a dostatečně vzdělaná a budou-li vládnoucí třídy ve vlastním zájmu ochotny ustoupit oprávněným požadavkům proletariátu.

„Posílení sociální demokracie,“ tvrdil, „dává možnost vyhnout se krvavým událostem, jimž jdeme vstříc. Je jedinou možností, neboť zhroucení, které předpokládáme, nedá se zabránit. Americká krize nemůže být zkonfiskována policií; zoufalství a nouzi upadajících rolníků a maloburžoazie není možno vypovědět, hlad nelze zakázat! To jsou faktory, a nikoli naivní puče hrstky šílených hrdinů fráze, jež přivodí — a brzy přivodí, revoluci. Pak bude musit sociální demokracie ukázat, zda je s to na místě starého hroučícího se výrobního způsobu organizovat nový, nebo zda na jeho místo nastoupí chaos. Připravovat sociální demokracii na tuto úlohu, organizovat, agitovat, vzdělávat — to je naše nynější úloha. A právě tak je naším dnešním úkolem vynutit si svobodu k organizaci a vzdělání. Dát nám tuto svobodu je však v zájmu vládnoucích tříd, neboť blízký převrat je mimo diskusi. Nejde o to, zda, nejde o to, kdy, ale jde jen o to, jak. Má tento převrat vést k změně výrobního způsobu, nebo jen k brzkému rabování a vraždění majetných? Odpověď světových dějin na tuto otázku bude záviset na postoji samých majetných.“¹³

Kautského předpověď brzké sociální revoluce se nesplnila. Přes vážné krizové jevy byl kapitalismus v Rakousku ještě na vzestupu. Procházel obdobím, které podle Lenina „probíhalo ‚pokojně‘, bez revolucí. Na Západě buržoazní revoluce skončily, Východ k nim ještě nedorostl.“¹⁴

V podmínkách nedokončené buržoazní revoluce z r. 1848—1849 a kompromisních politických reforem z r. 1867 zachovaly se v Rakousku i v českých zemích četné přežitky feudalismu a zájem dělnické třídy vyžadoval provedení de-

mokratických reforem. Z hlediska objektivní situace i výše vylíbeného stavu dělnického hnutí byla proto základní politická orientace umírněných na boj za dílčí požadavky, všeobecné volební právo, snížení pracovní doby a jiné politické a hospodářské reformy správná. Hlavním úkolem sociální demokracie nemohla být v té době a ani nebyla bezprostřední příprava revoluce, na kterou se upínali radikálové, ale výstavba politické a odborové organizace, shromažďování sil proletariátu, boj za demokratické politické a sociální reformy, masovost a legalizaci hnutí, uvědomování dělnictva a jeho příprava k nastávajícím bitvám.

Na tom nic nemění pochybená argumentace Kautského v poslední části citovaného provolání, spoléhající příliš na ústupky buržoazie a „rozumný“ kompromis s proletariátem, ve kterém se při jinak správné analýze úkolů dělnického hnutí projevyly zárodky oportunistu a reformismu, jimiž se ještě ve větší míře vyznačovala ideologie a taktika umírněných.

Ta vycházela v hrubých rystech z ideologie německé sociálně demokratické strany. Nebyla s ní však zdaleka totožná. Vlivem menší ideologické vyspělosti, politické zkušenosti a odlišných podmínek odchylovali se umírnění v Rakousku i v českých zemích od revolučního postoje nosného jádra německé sociální demokracie a dopouštěli se jak v teorii, tak i v praxi vážných oportunistických a reformistických chyb.

V čem záležel oportunismus umírněných?

Umírnění zaujali k sociálním zákonům Taaffovy vlády nejen kladné stanovisko, ale namnoze přeceňovali jejich význam. Budili u dělnictva iluze o úloze reakční většiny parlamentu, vlády a státu, nebojovali dost rozhodně za důsledné provedení těch politických a hospodářských požadavků, jež měli ve svém programu, a radili dělnictvu, aby se raději spokojilo s málem, které mu vláda nabízí.

V tomto smyslu hovořil na schůzi umírněného dělnického spolku Svornost v Brně 29. března 1883 brněnský socialista K. Kunze, který vyslovil souhlas s návrhem nového živnostenského řádu a nenamítal nic proti novele školského zákona předloženého pravici, ačkoli byla silně reakční jako živnostenský řád. Pro přijetí vládní předlohy živnostenského řádu vyslovili se umírnění řečníci též na veřejné schůzi, svolané spolkem Svornost v Brně 6. června 1883. K. Kunze oceňoval skutečnost, že se „našli muži, kteří vnesli dělnickou otázku do parlamentu“, a zdůrazňoval myšlenku, že stát je povinen chránit dělnictvo proti továrníkům. Také J. Bardorf prohlásil, že souhlasí s předlohou zákona, vyzvedl zájem státu o dělnickou otázku a pozdravil „snahu projevenou z pravé strany poslanecké sněmovny pomoci dělnictvu“. Rezoluce zasláná z tohoto shromáždění hr. Belcredimu se smiřovala s návrhem živnostenského řádu, který byl dříve zamítán, a žádala toliko, aby byl doplněn zákazem práce dětí, omezením práce žen a mladistvých, snížením pracovní doby dělníků a zákazem práce o nedělích a svátcích.¹⁵

Oportunismus umírněných se projevovat především, jak vyplývá z uvedených dokladů, jež by bylo možno doložit dalšími, v rozporu mezi teorií a praxí, typickým pro jakýkoliv oportunistismus a reformismus. Ale nezáležel jen v tomto rozporu. Silné oportunistické a reformistické tendence se vyskytovaly též v ideologii a teorii umírněného směru a ovlivňovaly podstatně jeho činnost a taktiku.

Umírnění přeceňovali význam reforem. „Lid poznal, že časy se mohou změnit jen reformami,“ psal brněnský *Volksfreund* v souvislosti s reformními návrhy konzervativních kruhů v rakouském parlamentu. Odhaloval jejich reakční jádro a zdůrazňoval správně, že skutečné změny prospěšné proletariátu může provést jen dělnická strana.

„My musíme ukázat lidu, který stále hlasitěji volá po reformách, že příčinou jeho špatné situace je vykořisťování kapitálem a že proto reformy musí být takové, aby omezovaly vykořisťování a postupně je rušily. Musíme lidu vyložit, že vykořisťování je v zájmu kapitalistů, a že proto strany, jejichž vůdcové patří k peněžní třídě, nechťejí a ani nejsou s to takové reformy provést. Pracující lid musí se sjednocením a studiem poměrů připravit na reformní dílo... Tedy pracující lid sám se musí připojením k dělnické straně a studiem dělnických listů vzdělat na reformátora a reformy, o které je nutno usilovat, mají-li být lidu k užtku, musí být takové, aby omezovaly kapitalistické vykořisťování a usilovaly o jeho úplné odstranění. K takovým nutným, naléhavým reformám patří: zavedení odpovídajícího normálního pracovního dne, omezení práce žen a odstranění práce dětí v továrnách, zřízení dělnického statistického byra a podobné jiné body, obsažené v našem programu“.¹⁶

Ačkoli se kriticky stavěli k buržoazním reformám, očekávali podobně jako Kautsky samovolné ústupky ze strany vládnoucích tříd a domnívali se, že provedené politické a hospodářské reformy povedou ke zmírnění třídního boje a mohou vyústit v socialismus bez revoluce.

Stejně chyby se dopouštěli v otázce vzdělání. Proti radikálům, kteří razili nové heslo „Svobodou k osvětě“, hájili staré sociálně demokratické heslo propagované zvláště W. Liebknechtem „Osvětou k svobodě“. Tvrdili právem, jak již bylo zdůrazněno v provolání Kautského, že bez vzdělání, organizace a uvědomění mas nelze dosáhnout socialismu. Myně se však domnívali, že vzdělání lidu samo o sobě může vést k politické a hospodářské svobodě a rovnosti, jak tvrdili liberálové.¹⁷

Velmi správně zdůrazňovali umírnění rovněž nezbytnost legální činnosti a legalizace sociální demokracie a celého dělnického hnutí. Ale na rozdíl od německé sociální demokracie, která pružně a nekonvenčně kombinovala legální a ilegální formy práce, zamítali jednostranně jakoukoli ilegální organizaci a propagandu, ačkoli legální možnosti hnutí byly v důsledku vládních opatření a policejní perzekuce sociální demokracie silně omezeny. Jak praví sám V. Adler, který měl blíže k umírněným, než k radikálům, měli umírnění přímo šosácký strach z ja-

kéhokoli násilí, spoléhali příliš v účinnost zákonných prostředků a přeceňovali legální formy práce.¹⁸

Tento jejich postoj souvisel s přeceňováním všeobecného volebního práva, parlamentarismu a reformem, iluzemi o možnosti nejenom pokojné, ale i nerevoluční, tedy vývojové, reformní cesty k socialismu. Na rozdíl od Kautského, jak bylo výše podotknuto, nevěřili umírnění z valné části v možnost blízké revoluce, počítali s ní nanejvýš v daleké budoucnosti a namnoze se domnívali, že společenský pokrok a prováděné reformy odstraňují nutnost revolučních přeměn a umožňují evoluční řešení společenských problémů.

„Jako v historii země, tak v historii člověčenstva násilné prostředky a cesty čím dále tratí se,“ tvrdili, „místo pouštějící způsobům poznenáhlejších, pokojnějších, založeným na rozumu a přesvědčení, dokazujícím rostoucí vždy moc ducha a lepšího poznání. Avšak poznejme z toho spolu, že se ani svoboda, ani život náš najednou a mocí vykouzlití nedá, nýbrž že dlouhé a neúnavné činnosti zdola mírnou cestou zapotřebí, aby se noví tito útvary naší historie v úrodnou zemi zanesli a hojným růstem vyplnili...“¹⁹

„Těm, kdo prohlašují cíl náš za nemožnost,“ psali v novoroční úvaze na počátku r. 1884, „odpovídáme: ‚Věříme v pokrok‘. Těm, kdo volají k nám: ‚Cesta naše jest zdlouhavá‘ pravíme: ‚Věříme v rozvoj znenáhly‘.

V prvním i druhém případě jsou nám oporou dějiny. Ty učí nás, že lidstvo prodělalo již větší převraty, než bude přechod z nynějších forem společenských ku formám sociálním, ale zároveň vidíme z nich, že žádný úspěch docílen nebyl jediným okamžikem, jediným nárazem. Vždy bylo třeba práce celých generací, než dobrá myšlenka uzrála pro život...

My věříme, že lidstvu po staletých bojích a zápasech zasvitne den, kdy i nejmšejší jeho sny a myšlenky budou splněny. My věříme, že skutkem stane se kdysi komunismus, my věříme, že uskuteční se kdysi lidstvu krásný sen anarchismu..., ale víme, že vše to ještě jest v daleké, mlhavé budoucnosti...

Co se týče způsobu, jakým boj vésti hodláme, tu vždy jen rozum a střizlivost budou našimi vůdci. Moudrá oportunita, moudré využitkování okolností a poměrů stávajících, toť jediné prostředky, jež dle našeho vědomí a svědomí vedou k cíli.²⁰

Z uvedených dokladů vyplývá, že umírněné nemůžeme vinit z oportunismu a reformismu proto, že orientovali dělnictvo na dílčí požadavky, organizaci a vzdělání proletariátu, provádění reformem. Marxismus není proti boji dělnictva za dílčí požadavky a reformy, nýbrž vyžaduje je; nejen uznává, ale přímo zdůrazňuje nutnost vzdělání, ideologické vyspělosti a pevné organizace proletariátu na masovém základě. Vidí v nich však jen prostředky revolučního zápasu dělnické třídy a spojuje je s revolučními cíli — přeměnou kapitalismu v socialismus. Oportunismus a reformismus umírněných tkvěl v tom, že zdůrazňující nutnost boje za dílčí požadavky a reformy, organizaci a vzdělání dělnické třídy, nevedli

dělnictvo dost rozhodně za jejich realizaci a proti vládní perzekuci, budili iluze o povaze politiky vládnoucích tříd a státu, odmítali využít všech prostředků, které měla dělnická třída k dispozici, a nespojovali, nýbrž spíše zevšeobecňovali a ztotožňovali dílčí požadavky a reformy s konečnými cíli dělnického hnutí. Totéž platí o víře v možnost pokojného vývoje k socialismu. Žádný z klasiků marxismu, od Marxe a Engelse až po Lenina nevyklučoval podobnou možnost, ale vždy dbali o to, aby ji pokládali jen za „možnost“, nikoli za nutnost či programový závazek, neboť vždy počítali s opačnou „možností“, násilným svržením vlády buržoazie, které nelze vylučovat ani v rámci pokojného vývoje. Umírnění tuto možnost přeceňovali, absolutizovali a zevšeobecňovali.

Oportunismus a reformismus umírněných nepředstavoval jasně vyhraněný směr v českém dělnickém hnutí, nebyl však ani pouhou náladou, izolovaným odrazem živelnosti. Byl výraznou tendencí, jejíž vznik nebyl náhodný. „Poměrně ‚pokojný‘ ráz období od roku 1871 do roku 1914,“ napsal později V. I. Lenin, „živil oportunismus nejprve jako náladu, pak jako směr a nakonec jako skupinu či vrstvu dělnické byrokracie a maloburžoazních souběžců.“²²

Gnozeologicky byl umožněn nízkou teoretickou úrovní dělnického hnutí a živelností projevující se často i po vítězství marxismu, sociálně byl podmíněn probíhajícími změnami ve složení dělnické třídy, vyvolanými zesílenou proletarizací maloburžoazie a začínajícím utvářením zárodků dělnické aristokracie, politicky představoval jednostrannou reakci na reformě perzekuční politiku Taaffovy vlády a ideologicky byl podporován oportunismem a reformismem pravicového křídla v německé sociálně demokratické straně podléhajícím silně teorii tzv. státního socialismu a lassallismu.

Teorii tzv. státního socialismu vypracovali a šířili v Německu zejména tzv. katedroví socialisté, profesori politické ekonomie působící na universitách jako byli Gustav Schmoller, Lujo Brentano, Adolf Held aj. Stavěli se kriticky proti liberalistickému kapitalismu, vyslovovali se pro zásahy státu do národního hospodářství. Aby zabránili šíření socialismu, žádali sociální zákonodárství a podporovali Bismarckovu politiku sociálních reforem.²³

Ačkoli šlo o konzervativní buržoazní ideologii, idealizovali někteří pravicoví socialisté v německé sociální demokracii — např. Ignaz Auer, Bruno Geiser, Karl Grillenberger, Louis Viereck — pod jejím vlivem stát a spatřovali ve všech státních opatřeních hospodářské či sociální povahy nejen ústupky dělnictvu, ale i jakési splátky na socialismus, ačkoli ústřední orgán německé sociálně demokratické strany **Der Sozialdemokrat** označil tehdejší stát jasně za nástroj vládnoucích tříd, ve kterém není místo pro socialismus.²³

Umírnění sice nepřijímali buržoazní teorii státního socialismu beze zbytku, ale mimoděk se jí v některých otázkách přiblížili.

Kromě četných zmínek o reformách, státu a vládní politice v tisku i projevech je doložen vliv této ideologie v zhuštěné podobě v pojednání o státním socialismu,

uveřejněném v brněnském listu **Spravedlnost**, ve kterém se odmítalo spojování státního socialismu s reformami Bismarckovy a Taaffovy vlády, ale zároveň se připouštělo, že jejich prohloubení by mohlo zmírnit probíhající třídní boj a že státní socialismus by se tak mohl stát úvodem ke skutečnému socialismu.

„Má-li se však socialismem státním jakéhosi ulehčení dělnictvu v jeho trudném postavení dostati,“ psala **Spravedlnost**, „jest nutno, by se vůči požadavkům dělnictva, které se tak mnohokrát již panující třídě podány byly a i v anketě parlamentní řádně odůvodněny, a tudíž před samými zákonodárci proneseny byly, zaujmouti stanovisko rozhodující. Ne snad ze stanoviska lidskosti, to nemá docela nic co dělat, kde se o kapitál jedná, nýbrž ze stanoviska rozumového, **an tím boj, který se vede, a který nás očekává, mírnějších forem nabude, a mnohé dnes nepředvídané zlo odstraniti může.**

Tím se stane též dělnická strana schopnější, prostředky k dosažení svého cíle zvoliti, které v souladu s dnešním pokrokem stojí a neupadne tak lehce zoufalým výbuchům, které ani jedné, ani druhé třídě prospěšny býti nemohou, v náruč. Tím se stane vyvinování pravého socialismu možným, a mnohé hrůzy, které v opačném pádu by zajisté nastaly, odstraněny budou...

Má-li tudíž státní socialismus býti vskutku oním útvarem, kterým vášně a zakořeněná nenávisť dlouholetým utvrzováním třídy pracující svého útlaku pozbyti má, musí vláda i mimo těchto předloh, které zákonodárnému sboru předloženy jsou, ještě mnohými jinými, a zejména přísným obmezením pracovní doby a zaručením politických práv dělnictvu započítí. **Když se tak stane, budeme moci se nadíti, že státní socialismus bude předchůdcem k zařízení pravého socialismu, k jehož uskutečnění naše veškerá snaha vždy směřovati bude.**²⁴

Vliv státně sociální ideologie a tedy i oportunistu a reformismu v řadách umírněných byl usnadňován též přežíváním a snad i ožíváním některých lassallovských teorií, které se ještě v osmdesátých letech udržovaly a obnovovaly v německé sociální demokracii a nebyly zdaleka ještě překonány ani v rakouském a českém dělnickém hnutí. Někteří z jejich nositelů v německé sociální demokracii, zejména Wilhelm Blos a L. Viereck, popírali nutnost třídního vědomí a třídního boje proletariátu a věřili, že stinné stránky kapitalismu je možno odstranit reformami a tak dojít pozvolna k socialismu.²⁵

V rakouském a českém dělnickém hnutí se objevovaly lassallovské teorie porůznu v jednotlivých projevech a článcích o státu, státním socialismu a reformách. Obzvláště však se vyskytovaly v podobě učení o státní pomoci, v netřídním pojetí podstaty a funkce státu a v přeceňování politických reform.

Koncentrovaným výrazem oportunistického vlivu lassallovství v ideologii umírněných je článek o svépomoci a státní pomoci, uveřejněný v listu **Bojovník**, který byl založen v Brně počátkem r. 1883 jako ústřední orgán umírněné frakce československé sociální demokracie, když se **Dělnické listy** nevzdaly radikálního stanoviska.

„Stát jest politická organizace všeho občanstva,“ tvrdil pisatel článku, kryjící se pseudonymem Městecký, který se hlásil v umělé konfrontaci vývojem překonaného Schulze-Delitzschova učení o svépomoci a Lassallový teorie o státní pomoci jednoznačně k Lassallovovi, „a státní pomoc nalézá svého oprávnění v toni, že jedině státu, totiž použitím oné politické moci státní možno jest třídu pracující hmotně hospodářsky osvoboditi.“

Osvobození dělnické třídy neočekával při tom od státu, ve kterém by měla již politickou moc a využívala jí jako nástroje k vyvlastnění buržoazie a výstavbě socialismu, jak si to představovali tehdy mnozí (i někteří umírnění) socialisté, ale od státu všeobecně.

„Změnu tohoto jest možno jen státní mocí provésti, jinaké by změna tato nebyla veřejné platnosti, an by té samé právního základu se nedostávalo. Zdali změnu tuto tak zvaná **legitimní** aneb **převratná** moc státní provede a uskuteční jest věcí vedlejší.“ Jako nechápal podstatu a funkci státu v třídní společnosti, nepochopil ani samy základy třídních poměrů v kapitalismu. Podřízené postavení dělnické třídy a nadřazené místo buržoazie vysvětloval nikoli z běžně známého a v dělnickém hnutí již rozšířeného souhrnu třídních vztahů vytvořených kapitalistickým výrobním způsobem, ale z právního zřízení státní formace. „Odvíslost dělníka a námezdní pořádek spočívá na právním zařízení státním; tímto právním zařízením jest možno jednotlivci státi se osobním majetníkem jak půdy, tak závodu, strojů a kapitálu vůbec; kterýmžto zařízením nemajetný naopak, též **právně** v podřízení dán jest.“ A z tohoto předpokladu vyvozoval závěr, že dělnická otázka je otázkou výhradně politickou a že její řešení bez státní pomoci je nemožné.²⁶

Tyto a podobné jiné úvahy neměly již nic společného s marxismem. Přeceňovali bychom ideologickou úroveň a intelektuální schopnost jejich nositelů, kdybychom hledali jejich původ v uceleném filosoficky podloženém systému, třebaš lassallovském, jak se někdy děje v soudobých policejních relacích, kde se umírnění nazývají lassallovci.²⁷

Svědčí spíše o nedostatku marxistického teoretického vzdělání a ideologickém zmatku v hlavách některých stoupců umírněného dělnického hnutí, se kterým se ovšem setkáváme též v jiné souvislosti i v řadách radikálů. V našem případě šlo v podstatě o nedomyšlený výklad některých lassallovských teorií, promíšených nezvládnutými buržoazně právními představami o státu, jeho podstatě a funkci, který by vyvolal jen úsměv, kdyby nebyl uveřejněn v ústředním orgánu umírněné frakce.

Přes výše uvedené shody jsme vzdáleni věst rovnítko mezi umírněnými a lassallovci stejně jako přímoú paralelu s pravicovým reformistickým křídlem v německé sociálně demokratické straně, neboť v základních otázkách se umírnění řídili marxismem a zaměření jejich taktiky odpovídalo v hrubých rysech objektivní situaci. Avšak při tom nelze nevidět, že výše uvedené oportunistické a re-

formistické tendence je dostávaly v některých otázkách s marxismem do rozporu, podlamovaly přínos jejich základní taktické orientace, oslabovaly revoluční charakter dělnického hnutí, vedly nepřímou k podpoře vládnoucích tříd a napomáhaly šíření radikalismu a pronikání anarchismu v českém a rakouském dělnickém hnutí.

Jen tak si lze vysvětlit zdánlivý paradox, že přes objektivně správnou taktiku odvracela se v době rozkolu od umírněných stále větší část socialistického dělnictva a přikláněla se na stranu radikálů, kteří upevnili svůj vliv i mezi neorganizovaným dělnictvem, nespokojeným s politickou perzekucí a důsledky probíhající hospodářské krize. Nebylo tomu tak jen v severních Čechách, kde upevnili radikálové své pozice a založili za vedení Josefa Schillera, Franze Königa a Antona Behra nový radikální list **Der Radikale**, jehož první číslo vyšlo v Liberci 6. září 1883,²⁸ nýbrž i na Moravě a ve Slezsku, kde se šířily přes odpor umírněných silné radikální tendence zejména v Brně, v Prostějově, na severní Moravě a v Opavském Slezsku.²⁹

Umírnění hledali pomoc proti radikálům u německé sociální demokracie. Ale jediným výsledkem jednání, které vedl v září 1883 redaktor vídeňského listu **Wahrheit** Johann Wittasek s německým sociálně demokratickým poslancem K. Grillenbergerem, bylo vydání letáku **Die Sozialdemokratische Partei Österreichs an die Arbeiter**. Leták byl vytištěn v Curychu a jeho autory byl E. Kaller-Reinthal a Ed. Bernstein. Od provolání Kautského se lišil ostrým polemickým tónem, který zatlačoval do pozadí věcné argumenty, znehodnocoval pozitivní obsah a přiléval jen oleje do ohně napjatého vztahu mezi umírněnými a radikály.³⁰

Radikálové se stavěli v tisku i na dělnických shromážděních proti sociálním reformám Taaffovy vlády, protože pokládali dílčí požadavky a reformy za paliativní prostředky, které nepomáhají zlepšit postavení dělnictva, ale spíše je odvádějí od zásadního řešení sociální otázky, jež spatřovali v odstranění soukromokapitalistického výrobního způsobu a zavedení společenského vlastnictví výrobních prostředků.

„Hlavním bodem našeho programu.“ psala radikální **Die Zukunft** v diskusi o sociálním zákonodárství v Rakousku, „je odstranění nynější jednotlivci prováděné výroby zboží a bezpracného zisku. Vše, co je namířeno proti této zásadě, je překážkou našeho postupu vpřed a proto také škodí. Chceme učinit pracující třídy co možná nejdříve neodvislými, osvobodit je z nynějšího kapitalistického systému. Chceme, aby práce obdržela svůj výtěžek... Bojujeme tedy nikoli proti špatnému odměňování dělníků, ale proti tomu, aby dělníci pracovali u soukromníků za mzdu. Nemáme v úmyslu usilovat o zlepšení nynějších pracovních poměrů, ale chceme je úplně odstranit a nahradit novými socialistickými... Tedy žádné pochybené ulehčení práce, nýbrž její úplné osvobození musí být naším programem.“³¹

V polemickém článku s umírněnými, které nazýval „paliativními socialisty“, protože se vyslovili pro reformy, tvrdil J. Peukert, nikoli bez jistého opodstatnění, že klerikálně konzervativní strana přijala do svého programu některé jednotlivé požadavky dělnictva, aby o to účinněji mohla potírat socialismus. Potvrdil veřejně, že převážná většina socialistického dělnictva v Rakousku, jímž myslel nepochybně radikály, „škrtla tyto požadavky již před drahnou dobou ze svého programu... , protože uvnitř existujícího hospodářského systému není myslitelné zlepšení postavení pracujícího lidu.“³²

Z toho vyplývá, že radikálové bojovali za stejné cíle jako umírnění. Jejich cílem bylo dosažení a vytvoření socialistické společnosti, založené na společném vlastnictví výrobních prostředků a všeobecné pracovní povinnosti. „Cílem dělnického hnutí nemůže být nic jiného,“ psal list *Der Radikale*, „než **přeměna soukromokapitalistického výrobního způsobu na společenský... Musíme proto pevně a rozhodně směřovat k cíli: společenský výrobní způsob na základě zásady: každý je povinen pracovat a každý má právo užívat.** Všechno ostatní je jen prostředkem k účeli.“³³ Od umírněných se lišili v celkovém ocenění situace, stanovení taktických zásad a volbě prostředků.

V pojednání o reformě a revoluci, které odpovídalo na Kautského provolání k rakouským dělníkům a reagovalo na hlavní téze umírněných, stavěli se radikálové proti jednostrannému zdůrazňování legální organizace a propagandy. Upozorňovali, že když ne ze zásadních důvodů, tedy při nejmenším pro panující perzekuci musí využít dělnictvo všech prostředků a každé příležitosti, tedy i nelegálních forem organizace a propagandy. Na rozdíl od umírněných odmítali však bojovat za dílčí požadavky a reformy. Svůj postoj v této věci zdůvodňovali tentokrát tím, že vládnoucí třídy neprovedou žádné reformy a neustoupí požadavkům dělnictva bez nátlaku dělnické třídy. A bude-li dělnická třída tak silná, aby je prosadila, nesmí se spokojit s ‚paliativními‘ prostředky, ale musí usilovat o úplnou realizaci svého programu, tedy o provedení socialistické revoluce. Nutnost organizace a vzdělávání mas, zdůrazněnou v dokumentu Kautského, uznávali, ale nesouhlasili s názorem těch umírněných, kteří se domnívali, že by sociální otázka mohla být vyřešena teprve tehdy, až budou zorganizováni a vzděláni všichni dělníci. Možnost reformní, evoluční cesty k socialismu popírali. Byli stoupenci revoluce. Z velké části nevěřili dokonce v možnost pokojné, nenásilné revoluce.

Velké přeměny podle nich nebyly způsobeny ani normálním pracovním dnem, ani všeobecným volebním právem, tedy dílčími změnami a reformami, ale revolučním vystoupením, smýšlením a odhodláním. „Co staví francouzského dělníka do čela všech významných hnutí,“ uzavírali své úvahy, „je především revoluční duch, který jej ovládá. A kde chybí, tu nepomohou ani politické svobody, ani hospodářské reformy. Lid, který si neuvědomuje svá práva a svou sílu, nerozhodne se nikdy z vlastní iniciativy změnit poměry, a toto uvědomění se

nevytěstuje stálým podřizováním a poddáváním, ale pevným a rozhodným vystoupením.³⁴

Proti přeceňování dílčích požadavků, vzdělání a organizace dělnictva umírněnými vyzvedávali radikálové revoluční perspektivy, radikální metody a konečné cíle dělnického hnutí. Počítali totiž s brzkou revolucí a na rozdíl od umírněných připravovali dělnictvo na rozhodující střetnutí s buržoazií.

„Žijeme v kritické době,“ psal liberecký **Der Radikale** o situaci v alegorickém příměru, k němuž jej nutila cenzura. „Čelou Evropou zuří mocný boj stran a tento boj se vede stále bezohledněji. Doba neškodných zápasů minula a vážně a temně se zjevují na horizontu černé mraky bouře, která je povolána očistit atmosféru od škodlivých výparů všestranně ztěžujících dýchání a život. Budeme s to řídit mocný blesk, který sjede s bouřkového mraku a zapaluje? Ano, doveďme to, nebudeme-li nepřipraveni, budeme-li vědět, co máme dělat, abychom bouři ukázali cestu, jak zúrodnit zemi...“³⁵

Z tohoto důvodu kladli, jak bylo již výše podotknuto, důraz na budování ilegální organizace a rozvíjení tajné revoluční propagandy, jež by umožnila i v podmínkách ostré perzekuce revoluční přípravu mas, aniž by ovšem, jak bude ještě podrobněji doloženo, opomíjeli užívat legálních forem a prostředků, kde to bylo účelné a možné. Ačkoli se zcela neuchránili v rakouských podmínkách běžných přežitků lassallismu jako byla teorie o státní pomoci, plném výtěžku práce a dokonce i železném zákoně mzdovém, které se vyskytovaly, spíše formálně než záměrně, v úvahách a projevech radikálních pisatelů a řečníků, nepočítali se státní pomocí, odmítali ji a spoléhali na vlastní prostředky a sílu dělnické třídy.

„My nežádáme od státu vůbec nic, jak to činí brněnská frakce, protože víme, že je to zbytečné, poněvadž stát by vyhověl našim požadavkům jen tehdy, kdyby se nacházel v našich rukou. Až se to jednou stane, nebude stát vyřešení sociální otázky nic víc v cestě a stát jako takový stane se vlastně zbytečný... Použijeme všeho, co nás může nejspíše přivést k cíli, aniž bychom na to kladli zvláštní důraz, neboť pro stranu jako je naše, najdou se vždy, i za nejreakčnější vlády, prostředky a cesty k rozšíření jejích idejí...“³⁶

Proti umírněným, kteří přeceňovali význam vzdělání a drželi se hesla „Osvětou k svobodě“, razili, jak bylo uvedeno výše, heslo „Svobodou k osvětě“, jímž vyjadřovali své přesvědčení, že se proletariát nemůže osvobodit vzděláním samým o sobě, jak se někdy domnívali umírnění, ale může se všestranně vzdělat a duševně rozvinout až v podmínkách svobodné společnosti, o kterou chtěli usilovat všemi prostředky.

„Rozšiřování myšlenky rovnosti všech lidí a propagace názoru, že sociální otázka může být vyřešena jen společenským výrobním způsobem,“ tvrdili, „je pro nás hlavní věcí. Co nám k tomu může posloužit, použijeme až do poslední možnosti. Každá zbraň je dobrá, která k němu vede, a z nedostatku lepších propagačních prostředků využijeme tisku, spolků a shromáždění, soukromé agitace.

Jsmo přesvědčeni, že sociální svobody nelze dosáhnout vzděláním samým o sobě, protože, jak je prokázáno, za soukromokapitalistického výrobního způsobu nemají dělníci možnost, aby se plně vyvíjeli. Mají-li dosáhnout vzdělání, musí být nejprve lidu poskytnuta svoboda (tj. odpovídající zařízení), musí mít možnost vzdělávat se.³⁷

Ve srovnání s umírněnými, které vinili z oportunistu a nazývali „paliativními“ nebo „vodopólvkovými“ socialisty, vystupovali radikálové jako revolucionáři. Sledovali revoluční cíle, očekávali brzkou revoluci a připravovali dělnictvo na revoluční střetnutí s buržoazií, prosazovali využití všech prostředků. Ale při objektivním zkoumání a kritickém hodnocení se ukazuje, že jejich revoluční postoj nebyl rovněž bez vážných chyb a nedostatků.

Již sama základní strategická koncepce radikálů počítající s revolucí a směřující k bezprostřední přípravě revoluce, jakkoli byla sympatická a ačkoli nebyla dčcela uchopena ze vzduchu, byla ve své podstatě chybná.

Politická situace v Rakousku i v ostatní Evropě byla v té době napjatá a hospodářské poměry nebyly o nic lepší. Nerozřešená Východní otázka vytvářela trvalé nebezpečí válečného konfliktu mezi velmocemi. Ostrá politická perzekuce budila a živila revoluční nálady proletariátu. Jeho postavení bylo zhoršováno doléhající hospodářskou krizí. I široké vrstvy venkovského obyvatelstva byly postiženy chronickou zemědělskou krizí. To vše vyvolávalo zdání o všeobecné krizi kapitalismu a možnosti blízkého výbuchu revoluce nejen u radikálů a anarchistů, ale též u některých socialistů umírněného smýšlení, ba dokonce i u mnohých příslušníků buržoazie.

„Průmyslová krize, zesílená neslýchanou dosud krizí zemědělskou,“ vzpomínal ještě po letech K. Kautsky, „tísnila německou výrobu tak, že dokonce mnohé buržoazní živly hovořily o nadcházejícím zhroucení kapitalismu... Kvalita amerického zemědělství, které obhospodařovalo panenskou půdu nejmodernějšími stroji a proto bylo s to hluboko podbízet evropské zemědělství a ruinovat rolnictvo, umožňovala rovněž očekávat dalekosáhlou revoluci, právě tak jako zdánlivě nadcházející zhroucení ruského absolutismu.“³⁸

Vývoj událostí však toto očekávání nepotvrdil. Kapitalismus, jak bylo výše doloženo, vstupoval teprve do období přerůstání v imperialismus, které se vyznačovalo klidným vývojem, nerevoluční situací. Podmínky pro vznik proletářské revoluce nebyly přes vážné krizové jevy v osmdesátých letech minulého století dány. Úkolem dělnického hnutí byla nikoli příprava revoluce, ale příprava na budoucí revoluci. Strategická koncepce radikálů neodpovídala tedy objektivním podmínkám a ani dělnické hnutí nebylo na úspěšnou revoluci připraveno.

Postoj radikálů můžeme proto pochopit a vysvětlit, ale nemůžeme jej omluvit a považovat za důsledně revoluční, tím spíše, že i po stránce taktické se dopouštěli některých vážných chyb. I když zdůrazňovali nutnost používat v boji proti kapitalismu všech prostředků, přehlíželi význam boje dělnictva za dílčí po-

žadavky a reformy, stavěli se proti všeobecnému volebnímu právu a parlamentarismu a odmítali jakoukoli spolupráci a kompromisy s buržoazií.

Přecenili-li umírnění dílejší požadavky na úkor konečných cílů a politické reformy na úkor sociálního osvobození proletariátu, radikálové přehnali aktuálnost konečných cílů na úkor dílejších požadavků, i když, jak bude dále ještě podotknuto, nezanedbávali v praxi docela denní zájmy proletariátu; ale tím, že kladli větší důraz na hospodářské a sociální otázky, podcenili jeho politický boj. Svým nekompromisním a bojovým postojem k buržoazii, politickému režimu a konečným cílům dělnického hnutí paralyzovali v našem dělnickém hnutí oportunistické a reormistické výstřelky umírněných a přispěli k zachování revoluční linie, čímž si získávali sympatie a podporu většiny dělnictva, ale jejich slabiny ve strategii a taktice oslabovaly nutně přitažlivost socialismu pro široké vrstvy obyvatelstva, podkopávaly masový charakter dělnického hnutí, zaváněly sektářstvím a otevíraly cestu pronikání anarchismu, který nezůstal bez vlivu ani mezi radikály.

Abychom vystihli povahu a charakter radikálního směru, který bývá na jedné straně posuzován jen se zřením k umírněným a na druhé straně směřován s anarchisty, musíme si blíže povšimnout otázky anarchismu v českém dělnickém hnutí a objasnit jeho vztah k radikálnímu hnutí, respektive vyložit poměr radikálního hnutí k anarchismu.

Anarchismus je ideologie a hnutí, které se podobně jako oportunismus a reformismus vyvinulo z třídních protikladů kapitalistické společnosti. Původně vznikl jako reakce maloburžoazních živlů proti rozkladnému působení kapitalismu na obranu drobného soukromého vlastnictví, ale postupně pronikl též do dělnického hnutí, kde se stávaly jeho nositeli hlavně perzekvované a deklasované živly. Nebyl nikdy jednotným směrem nebo hnutím. Od svého vzniku v polovině 19. století prošel složitým vývojem od individuálního anarchismu Maxe Stirnera přes kolektivní anarchismus Proudhonův a Bakuninův až k tzv. anarchistickému komunismu Kropotkinovu. Existovaly v něm různé směry a proudy v podstatě dvojího zaměření: individualistického, odmítajícího stát, ale současně také vlastnění výrobních prostředků, a tzv. kolektivistického, vyslovujícího se pro odstranění státu i zrušení soukromého vlastnictví a zespolečnění výrobních prostředků cestou výrobních komun, družstev ap. Tyto směry se ještě v osmdesátých letech od sebe značně lišily, nezřídka se i ostře potíraly, ale přitom se vyznačovaly některými společnými rysy: silným individualismem, odporem proti jakékoli autoritě včetně socialismu, negativním poměrem ke státu a posléze v osmdesátých letech minulého století též propagací a šířením taktiky individuálního teroru — propagandy činu, jejichž výsledkem byly četné atentáty neodpovědných živlů v Evropě, Rusku i Spojených státech amerických.³⁹

Anarchistické tendence se šířily v našem dělnickém hnutí v době rozkolu hlavně působením radikálně anarchistických tiskovin a časopisů, které docházely

jednak z Uher (Communist, Radikal aj.), jednak ze zahraničí (Freiheit, Budoucnost, Rebell).⁴⁰ Z nich měly nesporně největší vliv a význam Mostova Freiheit, vycházející od jeho návratu do politického života v New Yorku, a orgán českých anarchistů v Americe Budoucnost.

Proto je nezbytné rozebrat z tehdejších anarchistických teorií a směrů především hlavní zásady Mostovy radikálně anarchistické propagandy, již se řídili též čeští radikálové a anarchisté v Americe.

Jak bylo již výše uvedeno, stavěla se Mostova Freiheit od samého počátku nových sporů v německém dělnickém hnutí proti legální činnosti sociální demokracie, zahrnovala boj za všeobecné volební právo, dílčí požadavky, parlamentarismus a reformy, propagovala tajnou organizaci a agitaci a vyhlásila za svůj program „sociální revoluci“. Tytéž cíle a tutéž taktiku uplatňovala i v poměrech rakouských.

„Zdravý smysl zdejších socialistických dělníků,“ psala Freiheit o situaci v Rakousku-Uhersku r. 1881, „vystupuje stále jasněji. Všechny pokusy získat nás pro zvodnatěly a pro dělnickou věc nanejvýš škodlivý curyšský směr ztroskotaly na jasném vědomí našich soudruhů, kteří poznali, že **zákonnou** cestou bude sotva kdy možné právě tak pro dělníky v Německu, jako pro dělníky jiných zemí dosáhnout něčeho skutečně cenného, ale že se to může stát jen **násilným** převratem existujícího společenského zařízení, vítěznou sociální revolucí.“⁴¹

Sociální revoluci chtěla vyvolat nejprve tajnou organizací a propagandou. Když pak letáková propaganda a masová agitace mezi dělnictvem nevedly k cíli, přešla Freiheit v duchu usnesení londýnského anarchistického sjezdu k hlášení anarchistické „propagandy činu“. Rozuměla se jí násilná taktika individuálního teroru, prováděná v té době ruskými sociálními revolucionáři — narodovolci.

„V uvážení toho, co odpovídá daným poměrům, a že pouhým mluvením se žádné trůny nesvrhnou,“ psal jeden z dopisovatelů Freiheit, „pokládá revoluční strana, jejímž nejbližším cílem je zničení, za vhodné době vyhlásit vedle propagandy slovem a písmem sociálně revoluční čin jakožto praktický akční prostředek. Nechce-li se naše strana nyní vystavit posměchu svých nepřátel, musí dostát tomu, co si předsevzala. **Prohlášení musí následovat čin. Jaký čin? ...** Pisatel těchto řádků je fanatický stoupenec revoluce, **revoluce za každou cenu**. Myslím, že jen jí může pracující lid vymazat ze svého čela ponižující znamení mnohasetletého otroctví, což se může stát jen radikálním vymýcením našich trapičů a utiskovatelů.“⁴²

A v článku, věnovaném Merstallingerově aféře ve Vídni, vysvětlovala Freiheit heslo propagandy činu tak, že sociální revolucionáři hlásají boj všemi prostředky a uznávají, že osvobození lidu pracujícího může být provedeno jen úplným zničením panujícího kapitalistického systému. Tento systém pak může být úplně odstraněn jen tehdy, „učiníme-li účastny utrpení jeho nositele, tj. budeme-li se je snažit všemi možnými způsoby znepokojoval, poškozovat, ba přímo i odstra-

ňovat... Protože jsme toho názoru, že **nositelé** jakéhokoli systému musí být, dříve nežli takový systém může být sám s konečnou platností odstraněn, osobně potírání a ničení, hlasujeme pro atentáty na politickém a aktivní potírání soukromého vlastnictví na sociálním poli.“⁴³

Tak se stal atentát, loupež a individuální teror jednou z hlavních částí výzbroje Mostovy anarchistické propagandy. Anarchistická taktika individuálního teroru proti jednotlivcům z vládnoucích tříd a aparátu buržoazního státu neměla nic společného se socialismem. Byla výsledkem neúspěchů radikálně anarchistické taktiky a vyrůstala z nesprávné představy, že kapitalistický řád je závislý na jednotlivých představitelích vládnoucích tříd a jejich mocenském aparátu, kteří mohou být odstraněni vybranými a ke všemu odhodlanými jednotlivci. V této představě se odrážely idealistické teorie o úloze mas a významu osobnosti, protichůdné marxismu. Marxismus nepopírá úlohu vynikajících osobností, ale učí, že jejich síla a velikost pramení ze spojení s masami pracujícího lidu, který je konec konců rozhodující silou společenského vývoje. Taktika individuálního teroru vedla ve svých důsledcích k podcenění politického boje proletariátu, úlohy dělnické třídy a revoluční dělnické strany. Způsobila dělnickému hnutí, pokud se v něm rozšířila, velké škody, protože nepřinesla pozitivních výsledků, ale jen vyvolávala nové vlny policejní perzekuce.

Taktika individuálního teroru, kterou vášnivě propagoval J. Most od r. 1881, nebyla ovšem ani jediným, ani hlavním znakem anarchistické agitace a propagandy. Anarchismus se vyznačoval především vlastním pojetím budoucí společnosti, zavrhováním státu v jakékoli podobě, autonomisticko-federalistickými organizačními zásadami hnutí.

Jedním z charakteristických rysů anarchismu byl požadavek okamžitého zničení státu. Mostova *Freiheit* bojovala rozhořčeně nejen proti kapitalistickému státu, ale též proti „státnímu socialismu“ německých sociálních demokratů, jímž nerozuměla toliko přeceňování státu a reforem pravicovými socialisty, ale vůbec využití státu proletariátem při zavádění a rozvíjení společenského vlastnictví výrobních prostředků, při budování socialismu po převzetí politické moci. Místo socialistického státu jakožto přechodné formy socialistické společnosti vyhlášovala za základ budoucí společnosti anarchistickou komunu.

„Má-li společnost budoucnosti být a zůstat svobodná, nesmí se nutit do forem, které až dosud vládly kletbu nesvobody po celou historickou epochu lidstva. Hlavní formou tohoto druhu je stát. Po delším přemýšlení a velmi vážném uvažování dospěli jsme k pevnému přesvědčení, že každé zrnko prachu by se v budoucí revoluci vystřílelo bez užitku a každá kapka krve zbytečně prolila, kdyby revolucionáři měli nešťastnou myšlenku zřít na troskách starého nový stát. Někjaký druh tyрана by na sebe nedal dlouho čekat. Svoboda je zajištěna jen tehdy, spravuje-li lid své záležitosti jako takový, tedy ve skutečné mase. To je možné jen v komuně, nikoli však ve státě.“⁴⁴

Požadavek bezprostředního zrušení státu byl v zásadním rozporu s marxismem a vedl k popírání nutnosti diktatury proletariátu jakožto přechodné formy státní na přechodu od kapitalismu k socialismu.

„Rozdíl mezi marxisty a anarchisty je v tom,“ napsal později V. I. Lenin, „že (1) marxisté, kteří si kladou za cíl úplné zrušení státu, uznávají, že tohoto cíle je možno dosáhnout teprve po zrušení tříd socialistickou revolucí, jako výsledku zavedení socialismu, který vede k odumírání státu; anarchisté chtějí stát úplně zrušit z dneška na zítřek a nechápou podmínky, za nichž je možno stát zrušit. (2) Marxisté uznávají, že je nutno, aby proletariát, až dobude politické moci, zničil nadobro starý státní stroj a nahradil jej novým, který by tvořila organizace ozbrojených dělníků podle typu Komuny; anarchisté, když obhajují zničení státního stroje, mají naprosto nejasnou představu o tom, čím jej proletariát nahradí a jak bude používat revoluční moci; anarchisté dokonce odmítají využití státní moci revolučním proletariátem, jeho revoluční diktaturu. (3) Marxisté požadují, aby se proletariát připravoval k revoluci tím, že využije soudobého státu; anarchisté to odmítají.“⁴⁵

V organizačních otázkách stavěla se *Freiheit* rozhodně proti jakékoli „autoritě“ a „centralismu“. Takovou „autoritu“ a „centralismus“, stojící v protikladu s demokracií, svobodou a zájmem jednotlivce, spatřovala též v demokratickém centralismu, na němž bylo budováno dělnické hnutí marxistického směru. Místo něho propagovala federalismus, svobodu jednotlivce i skupin, anarchii v oblasti organizační i ideologické.

K ostatním společenským vrstvám, které se stávaly potencionálními spojenci dělnické třídy, stavěl se Most přezíravě a odmítavě. O řemeslnících a rolnících, kteří měli v té době mnoho společných zájmů s proletariátem, prohlašoval, že „nehledě na jejich izolovanost, již proto mohou být pro socialistickou věc méně snáze získání než námezdní průmysloví otroci, protože... zaostali za moderní společností, takže jejich snahy jsou zpravidla naprosto **reakční** povahy. Chtít tyto lidi teoretickým poučováním získat pro revoluci, jak se o to pokoušejí mnozí nadšenci, je jednoduše k smíchu. Neboť i když se jeden nebo druhý měšťák a sedlák připojí k socialistům, neznamená to ještě zdaleka, že **tyto třídy** mohou být **jako celek** začleněny do socialismu.“⁴⁶ V tomto odmítavém postoji k maloburžoazii a rolnictvu přežívaly u Mosta nepochybně v německém dělnickém hnutí silně rozšířené Lassalovy teorie o reakční mase.

Názory hlášané Mostem a šířené listem *Freiheit* nebyly, jak je zřejmo na první pohled, původní a vyhraněné. Při jejich výkladu a hodnocení se setkáváme proto s dvojím názorem. Převážná většina soudobých sociálně demokratických předáků i marxistických historiků je označuje a hodnotí jako vysloveně anarchistické, kdežto vyznavači anarchismu a anarchističtí publicisté kritizují jejich nedůslednost ve smyslu anarchistickém.

Mostův životopisec, anarchista Rudolf Rocker, neskrývájící se jinak sympa-

tiemi k Mostovi, píše v souvislosti s počátky jeho činnosti v Americe, že i když se již v Anglii nazýval anarchistou, „jeho názory o anarchismu byly velmi nejasné a smíšené s mnoha duchovními součástmi, které měly málo, nebo vůbec nic společného s vlastní podstatou anarchismu,“ a že „utekla ještě dlouhá doba, než pochopil a dovedl ocenit anarchistické učení v nejvlastnější podstatě.“⁴⁷

Také anarchista Max Nettlau, zabývající se činností Mostovou a úldhou *Freiheit* oceňuje velký ohlas a zápalné působení listu, avšak zjišťuje, že prý nedovedl rozbít čínskou zeď obklopující německou sociální demokracii, a to proto, že jej charakterizovalo „především velmi upřímné rozhořčení a v navrhovaných prostředcích sociální terorismus, na který působil tehdejší ruský příklad a blanquismus — anarchismus to (však) nebyl. To cítili a věděli však jen tehdejší anarchisté, ne němečtí čtenáři *Freiheit*...“⁴⁸

Most sám později přiznal, že anarchismus, který sledoval v osmdesátých letech, byl, teoreticky vzato, středně progresivní. Vycházel z kolektivního anarchismu, nebyl komunistickým anarchistou. Spolu s jinými anarchisty snil o společnosti, ve které měl mít každý zajištěn „úplný výtěžek“ své práce a měřítkem osobního výkonu zůstávala peněžní odměna za práci v čase (mzda). Co se týče státu, souhlasil s tím, aby byl odstraněn, ale místo něho chtěl zřídít „svobodnou společnost“ v podobě federace komun. V těchto otázkách se tehdy lišil od komunistických anarchistů. Komunistickým anarchistou v pravém slova smyslu s požadavkem „práva na svobodné užívání, svobodný pracovní výkon a odstranění jakékoli politické organizace“ se stal až později, zejména pod vlivem Kropotkinovým.⁴⁹

Mostovy názory byly tedy dlouhou dobu směsicí některých pouček marxismu a kolektivistických anarchistických představ silně prostoupených sociálně revolučními a blanquistickými spikleneckými metodami individuálního teroru. Tato kompilativnost a nevyhraněnost Mostovy propagandy setkávala se s kritikou v táboře anarchistů, ale zároveň umožňovala, aby jeho ideologie byla přijímána v širokých vrstvách méně vyspělého dělnictva v Rakousku a v Čechách jako sice radikální, ale ještě socialistická v době, kdy se skutečným socialismem neměla již nic společného. Uvědomělí marxisté se od ní distancovali, protože si dávno uvědomili její anarchistickou podstatu.

„Jestliže někdo tvrdí,“ psal r. 1883 B. Engels v článku k úmrtí K. Marxe, „že Most od té doby, co se stal anarchistou, byl s Marxem v nějakém vztahu, nebo dostal od něho nějakou pomoc, je buďto obelhán, nebo záměrně lže. Od vyjití prvního čísla *Freiheit* nenavštívil Most Marxe nebo mne více než jednou, nanejvýš dvakrát. Právě tak jsme nešli za ním, ani ho náhodou nepotkali. Nakonec jsme jeho list ani neodebírali, protože v něm také skutečně nic nebylo. Pro jeho anarchismus a anarchistickou taktiku jsme měli stejné opovržení jako pro lidi, od nichž se obojímu naučil.“⁸⁰

Anarchistické teorie Mostovy docházely sluchu především u části radikálně naladěného německého a rakouského dělnictva v emigraci ve Švýcarsku, ve Francii, v Londýně a rovněž ve Spojených státech amerických, které se staly v osmdesátých letech minulého století důležitým útočištěm německé i české dělnické emigrace, nespokojené s umírněnou politikou sociálně demokratického vedení a utíkající z vlasti před politickou perzekucí.

Německy mluvící dělnická emigrace se organizovala ve Spojených státech již od sedmdesátých let v Socialistické dělnické straně. Existovaly v ní také české sekce, sdružující české socialistické dělnictvo. Počátkem osmdesátých let se však odštěpily pod vlivem oportunistických tendencí ve vedení a rozporů v německé sociálně demokratické straně od Socialistické dělnické strany radikální skupiny a r. 1881 utvořily radikální Sociálně revoluční stranu. Ta pak sílila přílivem nových emigrantů radikálního smýšlení i na úkor Socialistické dělnické strany. Vysloveně anarchistických skupin bylo ve Spojených státech málo, přestože tu existovaly domácí výhonky anarchismu individualistického typu. Ale po příchodu Mostově nabýval anarchismus půdy, zvláště mezi německy mluvící emigrací. Neubránilo se mu ani české dělnictvo. V květnu r. 1883 založili rakouští a čeští anarchisté ve Spojených státech amerických tzv. Rakouskou revoluční ligu v New Yorku, která se stala součástí americké federace Mezinárodní dělnické asociace, založené podle doporučení londýnského sjezdu sociálních revolucionářů na sjezdu v Pittsburgu 16. října 1883. V této organizaci se dočasně spojila Sociálně revoluční strana s anarchisty na základě programu, zvaného Pittsburská proklamace, anebo Zásadní prohlášení Mezinárodní dělnické asociace, vypracované J. Mossem.⁸¹

Pittsburská proklamace obsahovala řadu myšlenek, které patřily do ideologického arzenálu německé sociální demokracie, jako byly teorie o třídní podstatě kapitalistické společnosti, sílící koncentraci kapitálu a hospodářských krizích, nutnosti zespolečnění výrobních prostředků a dokonce Lassallův „železný zákon mzdový“, ale zároveň razila ideje a zásady vysloveně anarchistické povahy, jako zrušení existujícího třídního panství všemi prostředky včetně násilí, zřízení svobodné společnosti autonomních komun a výrobních společenstev, svobodnou výměnu stejně hodnotných výrobků samými výrobními organizacemi, organizaci a agitaci za účelem „rebelie“ ap. Svým kompromisním pojetím sociálně demokratické a anarchistické ideologie s akcentem na ideologii kolektivistického anarchismu odrážela dočasnou symbiózu levých socialistů s anarchisty, potvrzovala kompromisnost Mostovy anarchistické propagandy i příklon americké Mezinárodní dělnické asociace k anarchismu.⁸²

Názory anarchistických skupin, které vešly do americké federace Mezinárodní dělnické asociace a vtiskly jí záhy anarchistický ráz, byly ovšem daleko jednoznačnější a radikálnější.

Pamětní spis, předložený sjezdu I. skupinou Mezinárodní dělnické asociace

v New Yorku, doporučoval, aby nová organizace byla federalistická a autonomní. „Každá skupina,“ pravilo se v něm, „budiž svobodná a nezávislá! Každá ať má v každém případě právo ujmout se iniciativy, jakož i zúčastnit se jakéhokoli společenského zkoumání, nebo jednat jinak podle svého přesvědčení a uvážení!“ K zprostředkování styku mezi jednotlivými skupinami, podpoře všeobecné agitace a provádění společných akcí navrhoval zřídit informační byro, které však nemělo mít výkonnou moc, ani právo vybírat od skupin příspěvky. Spis navrhoval také jakýkoli společný program, jelikož by byl v rozporu s uznáním autonomie skupin a „protože programy a stanovy patří do okruhu spolkového hráčičkářství a na vážné lidové hnutí mohou vykonávat jen omezující a brzdicí, tedy velmi škodlivý vliv“. Naproti tomu doporučoval, aby sjezd vydal manifest, který by charakterizoval stručně a výstižně „panující“ neřád, zdůvodnil nutnost jeho násilného zničení a naznačil zásady výstavby nové společnosti, neznající žádné authority, žádného vykořisťování a žádné nerovnosti. „Dříve v programech a zásadních prohlášeních dělnických stran tak oblíbené vypočítávání minimálních požadavků, tzv. přechodných opatření a jiných paliativních iluzí bylo uznáno za neúčinné, nevhodné a klamné a nemá proto podle našeho mínění v takovém manifestu místa. Místo toho je čas vyzvat proletariát do **zbraně**. Skupiny takové se mohou vyzbrojit a přenechat jednotlivým členům, aby postupovali v tomto smyslu . . .“, uzavíral a korunoval vytyčené anarchistické zásady výzvou k provádění propagandy činu.⁵³

Většina těchto zásad byla přijata a uvedena v život Mezinárodní dělnické asociace, která měla své sídlo v Chicagu, kde bylo vytvořeno Informační byro. Přes odpor umírněných i radikálních socialistů získávali v ní stále větší vliv anarchisté, než jim podlomily půdu pod nohama tragické události v Chicagu 4. května 1886, jež znamenaly vyvrcholení činnosti i počátek konce této organizace.

Tento krátký exkurs do dělnického hnutí ve Spojených státech amerických byl nutný proto, že podobným tendencím a anarchistickým názorům podlehla dočasně i velká část českých socialistických dělníků radikálního smýšlení, kteří přejímali Mostovy teorie a snažili se v témž duchu působit též na české dělnictvo ve staré vlasti.

Byli mezi nimi i známí pracovníci českého dělnického hnutí Norbert Zoula, Leopold Kochman, Josef Randa aj., nucení počátkem osmdesátých let pro panující perzekuci emigrovat do Ameriky. Ti založili v rámci anarchistické Mezinárodní dělnické asociace českou sekci, kterou zastupoval v Informačním byru jako tajemník Jakub Mikolanda, bývalý vídeňský radikál. Mluvčím této sekce se stal list **Budoucnost**, založený N. Zoulou, J. Mikolandou a J. Randou. L. Kochman vydával v New Yorku od května r. 1884 časopis **Proletář**. První číslo **Budoucnosti** vyšlo 16. června 1883 v Chicagu s podtitulem „Sociální časopis, hájící zájmy pracujícího lidu“. Jím navazovala na zaniklou pražskou **Budoucnost**.

nost, ale byla z počátku redigována v duchu radikálním. Od počátku r. 1884 se však otevřeně přiznala k anarchismu a od 13. čísla z 18. února vycházela jako „Orgán anarchistů jazyka českého“. Redigoval ji nejprve J. Mikolanda, pak N. Zoula a od poloviny r. 1885 do zániku r. 1886 J. B. Pecka.⁵⁴

Chicagská **Budoucnost** se z počátku stavěla v duchu radikálním proti boji dělnictva za dílčí požadavky, všeobecné volební právo, parlamentarismus a reformy, ale, jakmile se prohlásila listem anarchistickým, propagovala, neomezena rakouskou cenzurou a zřejmě pod vlivem Mostovým, zcela otevřeně anarchistické teorie odmítáním státu počínajíc přes požadavek zřízení anarchistické společnosti až po taktiku individuálního teroru.

„Co jest stát?“, tázala se **Budoucnost** v článku **Stát a volná společnost**. A na otázku odpovídala: „Organizace autorit, ovládajících a ovládaných, organizace moci, která, ať již je původu a jména jakéhokoli, sestavena jest mimo národa, a následovně, v případě, proti národu; organizace, která nevyvstala ze samostatné, přirozeně se vyvinuté vůle společnosti, která však vnučena jest této shůry dolů, od jednotlivců totiž, jenž lstí neb mocí sobě nadvládu dovedl osvojit, organizaci takovou nazýváme stát... Každý stát jest representant nadvlády, třídní moci. A jako stává lidí, jež věří na možnost státu skutečně populárního, tak tvrdíme my opak toho, a abysme přešli všemu nedorozumění, prohlašujeme přímo náš program, jenž zní: Úplné odstranění státu ve všech jeho formách.“⁵⁵

Podstatu státního zřízení v třídní společnosti vystihoval článek vcelku správně, i když zjednodušeně, shodně s marxismem. Avšak rozcházel se s ním v hodnocení socialistického státu a funkce státu při výstavbě socialistické společnosti, neboť vystupoval proti každému státu (i lidovému) a žádal jeho okamžité zrušení. Marxismus, jak známo, se vyslovuje rovněž pro likvidaci státu, ale nikoli bezprostředně po revoluci, neboť počítá s jeho využitím ve prospěch dělnické třídy a ostatního lidu, nýbrž postupně, jak budou likvidovány třídní rozdíly a antagonismy kapitalistické společnosti.

Na místo „státního socialismu“, jak nazývala **Budoucnost** stejně jako **Freiheit** socialistickou společnost, řízenou prostřednictvím státního zřízení, propagovala anarchii.

„Počet těch, jež pochopili, že anarchie není tím, zač ji naši protivníci prohlašují, množí se den ode dne. Tito dělníci již pochopili,“ psala, „že společnost, jako jest dnešní... všemi možnými prostředky odstranit musí. Však ani v společnosti sociálně demokratické nebylo by to lepší, kdež každý jednotlivec, skupina nebo majorita, ať za jakýmkoli předstíráním by mohli míti právo činit předpisy a dekrety vydávati, jež by druzí poslouchati museli... Jedině v anarchii jest pravá spravedlnost a bratrství, jest pokrok a civilizace možnou.“⁵⁶

Čeští anarchisté kritizovali zcela právem třídní společnost a buržoazní stát, ale přehlédli úlohu státní organizace a politické moci při budování beztřídní společnosti. Stavějíce se proti diktatuře buržoazie, zavrhovali také diktaturu pro-

letariátu. Tím vytvářeli nepřekonatelnou překážku k dosažení rozhodujícího cíle dělnické třídy — socialistické společnosti, kterou rovněž zamítali, dávajíce se unést vidinou anarchistické společnosti nezávislých individuí a skupin.

Nejinak se chovali v otázkách organizačních. Zavrhovali jakékoli ústřední vedení, vystupovali proti zásadě rozhodování většiny nad menšinou a odmítali podřídit se jakékoli stranické kázni a disciplině. Propagovali a zaváděli místo demokratického centralismu federalizaci, autonomii skupin a „absolutní“ svobodu individua — anarchistické organizační principy.

„Doba, kdy socialisté ‚spolkařili‘, dávno již minula . . . Socialisté, lépe řečeno anarchisté, pojednou objevili ve svých vlastních organizacích zařízení, které vším byly, jen ne anarchistickým. Bylo tudíž nutno, aby se organizace ty zreorganizovaly. To se stalo na kongresu Pittsburském formálně a ve všech skupinách, které k MDJ (Mezinárodní dělnická asociace — F. J.) přistoupily v praxi. Zřízením MDJ podkopána a částečně i zahrabána stará centralistická panská organizace a uvedena v život ‚internacionála‘, jak ji chtěl mítí (při založení staré internacionály) Bakunin. Nejdůležitější bod v svolání pittsburském jest onen, který pojednává o autonomii (samosprávě) skupin. Tím byla konečně roztržena moc jednotlivých panovačných osob a vzata do budoucna každému možnost organizaci spojených sekcí neb skupin v svůj prospěch využítkovati. Má-li se tak státi, pak musí naše skupiny býti **vpravdě neodvislými**. Sestává-li skupina z přívrženců anarchie, pak musí jednání ve skupině té vyhovovati zásadám anarchistickým. Anarchista neuznává jinou organizaci za blahodárnou, než onu, v které člen není k ničemu donucován . . . Anarchistické agitační skupiny musí být prodchnuty duchem pravé volnosti. Nesmí se v nich pěstovati žádné autoritářství; nesmí býti též obchodní spekulací; musí to býti spojení volných mužů za příčinou volného jednání k domožení volnosti.“⁵⁷

Uvážíme-li, že marxistické organizační principy demokratického socialismu nemají nic společného s autoritářstvím a slepou podřízeností, nýbrž jen vytvářejí podmínky pro uvědomělou disciplinu, jednotu a kázeň, pak je škodlivost jejich zavrhování zřejmá. Anarchistické „organizační“ zásady byly nebezpečné i proto, že úkolem dělnického hnutí v té době bylo nikoli uvolnit organizaci, ale vybudovat silné, pevně organizované a masové politické a odborové organizace dělnické třídy. A ony neupevňovaly dělnické hnutí, nýbrž oslabovaly je a rozkládaly, jak to prakticky dokazoval vývoj dělnického hnutí v USA.

A jakým způsobem chtěli dosáhnout svých cílů, v nichž se rovněž plně shodovali s Mostem: sociální revoluce a anarchistické společnosti, svědčí mimo jiné četné doklady článků o poměrech v Rakousku, ve kterém se přímo obraceli k českému a rakouskému dělnictvu, upozorňovali je na kritickou společenskou situaci a radili mu:

„Co tedy dělat? Mnozí praví: poučujme lid, aby se stal inteligentním a poznal, co jej tíží. Nehledě k tomu, že člověk, jenž ustavičně v boji o tu skývu

chleba se nalézá, ku vzdělání pramálo chuti v sobě pocituje — nedokázal nám nikdo, že vzdělaný člověk — dle dnešního pojmu jest svobodomyšlnější než průměrný počet dělnictva... Z toho vysvítá, že nutno především v lidu vzbuditi ducha revolučního... Myšlenka revoluční však nejlépe se šíří — činy. Lid nezná svoji sílu a nedůvěřuje v dobrý výsledek revoluce. Proto musí se lidu ukázati, že dost nepatrný hlouček odvážných a obětavých mužů dovede celou tu rotu tyranskou tou měrou zastrašiti, že se tato chápe těch nejnesmyslnějších prostředků proti lidu celému a stává se tak pravou roditelkou nových revolučních sil... Proti bidáctví takovému, jakéž se na pracujícím lidu páše, není tedy jiné zbraně, nežli teror (hrůza).“⁵⁸

I když chápeme, že ostrý tón článku byl bezprostřední reakcí na bezohlednou perzekuci rakouských socialistů, není jeho styl, forma a obsah něčím výjimečným na stránkách *Budoucnosti*, ale je naopak typickým příkladem. Dokazuje zcela jednoznačně, že taktika českých anarchistů v Americe záležela rovněž v hlásání propagandy činu — taktice individuálního teroru. Ne přesvědčování, politické uvědomování, organizace a boj mas, ale provokace, perzekuce a individuální teror byl pro ně roditelkou revoluce. Hlásání individuálního teroru za účelem zostření perzekuce bylo zhoubnou zbraní. Ještě osudnější však byla skutečnost, že se za ním skrývalo podcenění a přímo zavržení politického boje dělnické třídy, znamenající ve svých důsledcích vyklizení pole buržoazní politiky, buržoazii.

Tak se řadili do proudu světového anarchismu, jehož bilanci v mezinárodním dělnickém hnutí provedl po letech V. L. Lenin takto:

„Anarchismus za 35—40 let (Bakunin a Internacionála 1866) své existence (a od Stirnera mnohem více let) nepřinesl nic, kromě všeobecných frází proti **vykořisťování**. Těchto frází je používáno po více než 2.000 let. Chybí (a) pochopení **příčin** vykořisťování; (b) pochopení **vývoje** společnosti vedoucího k socialismu; (c) pochopení **třídního boje** jako tvůrčí síly uskutečnění socialismu... Co přinesl anarchismus, kdysi vládnoucí v románských zemích, v nejnovějších dějinách Evropy? — Není zde žádné doktriny, revolučního učení, teorie. — Roztříštění dělnického hnutí. Úplné fiasko pokusů o revoluční hnutí (proudho-nismus 1871, bakuninismus 1873). Podřízení dělnické třídy **buržoazní** politiky pod rouškou zavrhování politiky.“⁵⁹

Tato výstižná charakteristika a hodnocení anarchismu se vztahují plně též na anarchismus šířený Mostem a jeho českými stoupenci v Americe, i když v něm bylo ještě mnoho pozůstatků sociálně demokratického myšlení a přestože jeho vyznavači byli mnozí v podstatě upřímní, čestní a oddaní stoupenci věci dělnické třídy, jako byl např. J. B. Pecka. Ačkoli jádro českého dělnického hnutí v Americe zůstalo díky tomu zdravé, přece jen působení anarchismu na dělnické hnutí bylo zhoubné, jak se ukázalo záhy v chicagských událostech 1.—4. května 1886.

Vliv Mostovy *Freiheit* z doby amerického působení a chicagské *Budoucnosti* na rakouské a české dělnické hnutí doma nelze přeceňovat, protože rakouské

úřady činily vše, co bylo v jejich moci, aby odběr těchto časopisů a šíření radikálně anarchistických idejí v Rakousku znemožnily. Ale zároveň jej nemůžeme ani podceňovat, protože oba listy a anarchistické myšlenky jimi propagované pronikaly přes všechna opatření do Rakouska a šířily se tu sice nepravidelně a nesoustavně, ale přece jen různými ilegálními cestami.

V legální propagandě prováděné vlastním tiskem a veřejnými projevy na schůzích se se zjevnými anarchistickými teoriemi nesetkáváme. Jistou výjimkou, která však potvrzovala fakt, že radikální hnutí v Rakousku a v českých zemích nezůstalo ušetřeno vlivu anarchismu, byl článek **Anarchie a socialismus**, informující dělnictvo o hlavních zásadách anarchismu, uveřejněný v **Dělnických listech**, dále ve Vídni nedlouhou dobu vycházející list **Proletář** a v Budapešti vydávané časopisy **Communist** a **Radikal**, jež měly stylem i obsahem blízko k zahraničním časopisům **Freiheit** a **Budoucnost**.⁶⁰

Je otázkou, zda k tomu vedlo samo socialistické přesvědčení radikálů, nebo cenzura a policejní opatření rakouské vlády, jež jim nedovolily veřejně formulovat skutečné názory. Myslím si, že tu působilo obojí: i v podstatě socialistické smýšlení většiny radikálů, i tisková a policejní opatření rakouských úřadů.

V ilegální propagandě, jež tvořila důležitou složku radikální agitace a nepodléhala cenzuře, se totiž vliv Mostovy anarchistické propagandy projevil daleko více v postupném nahrazování programové a věcné agitace štvavou agitací, vyústující až v hlásání propagandy činu, čímž nemá být nikterak řečeno, že by za ní stálo celé radikální hnutí.

Zásady, jimiž se řídila radikální frakce po brněnském sjezdu umírněných, byly podrobně osvětleny a zdůvodněny v ilegálním letáku **Náš program**, který odpovídal nepřímě na program rakouské sociálně demokratické strany, přijatý umírněnými na brněnském sjezdu.

Radikálové v něm vyhlášovali své revoluční cíle, známé z legální agitace: odstranění kapitalistické společnosti a zrušení třídního panství revolučním převratem, použitím všech prostředků a ve spolupráci s proletariátem všech národností. Za tím účelem se prohlašovali za oddíl evropského sociálně revolučního hnutí a připojovali se k jeho snahám. V zásadních otázkách vycházeli ze stanov Mezinárodního dělnického sdružení (I. internacionály), ale na rozdíl od nich odsouvali možnost nabytí politických práv a realizace dílčích požadavků, všeobecným volebním právem počínajíc a poskytováním úvěru pro svobodné produktivní společnosti končíc, až budou dosaženy hlavní cíle jejich programu, „totiž úplné odstranění všech majetných a panovačných tříd, zrušení všech předností stavu, majetku, narození a náboženství a rovnoprávné postavení celé společnosti lidské.“⁶¹

Leták **Náš program**, rozšiřovaný ilegálně v Čechách i na Moravě koncem r. 1882 a počátkem r. 1883, dokazoval, že radikálové prakticky opustili starý program rakouské a československé sociálně demokratické strany. Potvrdili to pak

navíc veřejně a formálně v prohlášení Dělnických listů z 20. června 1883, ve kterém se distancovali od Svatomarkétského programu jako nepřiměřeného současným politickým a sociálním poměrům. To však ještě neznamenalo, že by se zásadně rozešli se socialismem. **Náš program** měl věcný a programový charakter. Zjevné anarchistické tendence se v něm ještě nevyskytovaly. Potenciální nebezpečí vlivu anarchismu se však skrývalo v proklamovaném příklonu radikální frakce k evropskému sociálně revolučnímu hnutí, jež nebylo sice ještě vyhraněně anarchistické, ale špelo ve své podstatné části k anarchismu.

Další letáky, které rozšiřovali nebo pomáhali rozšiřovat radikálové, vyznačovaly se již rysy typickými pro Mostovu propagandu.

Platí to především o letáku **Manifest der sozialrevolutionären Arbeiterpartei Österreichs an das arbeitende Volk**, který vyšel ve *Freiheit* a byl koncem r. 1882 rozšiřován ve Vídni i v ostatních provinciích.

Tento leták opouštěl programovou základnu, nepokládáme-li za program propagaci otevřeného násilí, k němuž vyzýval dělnictvo. „Nechceme více prosit o to,“ pravilo se v něm, „oč máme právo žádat, nechceme žebrot více chléb z milosti, nýbrž chceme si vybojovat místo náležející nám při bohatě prostřené tabuli života, svůj plný výtěžek z plodů společné práce. Panující třídy odpověděly na naše skrovné požadavky násilím... Dobře! má rozhodnouti násilí! Nezálekneme se žádného prostředku... Dělníci! Bratři! Rozvine se rozhořčený těžký boj! Oko za oko — zub za zub! zní heslo tohoto boje za naše lidská práva...“⁶²

Ještě ostřejšího tónu užíval leták **Erste freie Presse Cisleithaniens**, č. 1, **Volk und Parlament**, vyrobený na jaře r. 1883 v tajné tiskárně ve Vídni a rozšiřovaný nejprve ve Vídni, pak také v provinciích.

„Lide, otevři své oči!“, vyzýval. „Co vytváříš svýma rukama, je tvé, neboť kdybys nepracoval, nebylo by to vzniklo. Kdo však žije z tvého morku a potu bez práce, ten tě okrádá, klame a olupuje: neboť nečinností nevzniká nikdy nic a kapitalisté mají přesto denně krmit, a k tomu řádnou, protože z dlouhé chvíle žerou a mají pěkně vyvinuté žaludky! Lide, jak dlouho budeš ještě přihlížet? Jestliže parlamentární bandité povolují novou daň, mají ji také zaplatit! Stát jsi ty, a ne zlaté tele, rozbij ho na padrť. Nenech déle s sebou jednat jako s velkým darebákem, pozvedni svou miliónovou paži a zažeň onu havěť, která tráví z tvého morku, ony upíry společnosti, které se krmí tvou krví, k čertu!“⁶³

Podobným stylem se obracel k dělnictvu i druhý leták řady **Erste freie Presse Cisleithaniens** s podtitulem **Revolution — Reaktion**. Napadal nevybíravými slovy buržoazii a aristokratickou reakci; vyzýval dělnictvo k boji za sociální práva a končil výzvou k sociální revoluci.⁶⁴ Zdar sociální revoluci provolával též leták **První svobodná tiskárna v Čechách**, který korespondoval svým původem i obsahem oběma jmenovaným německým letákům.⁶⁵

A konečně koncem r. 1883 vynořil se nejprve ve Štýrském Hradci, pak ve

Vídni a nakonec i na Moravě a v Čechách ilegální leták *Arbeiter* v německém a *Dělníci* v českém znění. Líčil barvitými slovy špatné postavení dělnictva, jeho těžkou perzekuci a v závěru, odvolává se na neúspěšné masové demonstrace dělnictva ve Vídni, vyzýval k taktice individuálního teroru.

„Dělníci,“ vybízel, „to má Vám být dobrým poučením, abyste se v masách nevystavovali vražedným zbraním těchto privilegovaných zabijáků lidí, při nejmenším však s prázdnýma rukama. Deset kusů ručních granátů by bylo bývalo stačilo zahnat celou cházku na útěk. Nejlepší taktika však je, dopravit tyto holomky ‚na věčnost‘. Nemějte slitování s touto čeládkou, jež vám vysává morek z kostí a je připravena každým okamžikem Vás posekat. Kdyby každý z těch, kdož si z nouze a bídy chtějí sami vzít život, chtěl doprovodit jednoho takového upíra na onen svět, byla by společnost brzy od takových příšer v lidské podobě osvobozena.“⁶⁶

Vývoj, obsah a zaměření ilegální propagandy potvrzuje, že radikální hnutí nebylo ušetřeno vlivu anarchismu, který se k nám dostával hlavně v interpretaci Mostově, přestože v legální agitaci a propagandě nebyly anarchistické tendence na první pohled patrné.

Když jsme alespoň v hrubých rysech rozebrali povahu a obsah legální i ilegální propagandy, jejíž náplň tvořila celkový komplex ideologie radikálů, můžeme odpovědět na otázku, v čem se projevoval u nich vliv anarchismu.

Vycházíme-li z celkového kontextu legální a ilegální agitace a propagandy radikálů, můžeme spatřovat vliv anarchismu již v podceňování dílčích požadavků dělnictva, odmítání boje za všeobecné volební právo, zavrhování parlamentarismu a reform, i když samy o sobě, bez souvislosti s dalšími složkami, ukazujícími na vliv anarchismu, bychom je za anarchistické nemohli pokládat. Dále se odrážel, jak bylo již výše naznačeno, v přeceňování sociálně ekonomického faktoru boje a osvobození dělnické třídy a podcenění nutnosti dobytí politické moci proletariátem, za nimiž se skrývalo anarchismu blízké obecné podceňování politického boje. Do sféry vlivu anarchismu náleželo též nepochybně přecenění ilegálních forem organizace a agitace, náběhy k automatizaci a federalizaci hnutí a odklon od pevně formulovaného, jednotného a pro všechny závazného programu. Uvědomujeme si při tom, že mnohé z toho bylo vynuceno objektivními podmínkami: ztrátou centrálního vedení, politickou perzekucí a narušením ideové jednoty strany. Ale jakmile se tyto praktické zřetele povyšovaly na teoretické principy, měly blízko k anarchismu. A konečně se vliv anarchismu promítl, a to snad nejzřetelněji, v propagaci a přejímání taktiky Mostovy propagandy činu, i když je třeba říci, že nebyla v řadách radikálů schvalována jednoznačně.

Na základě těchto skutečností ztotožňovali umírnění i rakouské úřady, a podle nich i většina sociálně demokratických publicistů, celé radikální hnutí s anarchisty. Nerozlišovali mezi anarchistickým hnutím a radikály, směšovali je navzájem, nazývali libovolně radikály anarchisty nebo zase anarchisty radikály.

Zevrubnější rozbor ideologie, taktiky a také praktické činnosti radikálů, již nelze při výkladu a hodnocení stejně jako u umírněných opomíjet, však ukazuje, že toto tvrzení a směřování je jednostranné a nesprávné.

Přes základní společné znaky, jež jsme zjistili v jejich programu, ideologii a taktice, nebyli radikálové podobně jako tzv. sociální revolucionáři v Evropě a USA, ke kterým se hlásili, proudem zcela vyhraněným a jednotným. Zároveň s pronikáním anarchismu docházelo v radikálním hnutí k diferenciaci mezi vlastními radikály (socialisty) a stoupenci extrémní anarchistické taktiky (anarchisty). A tak se z dělnického hnutí v českých zemích a nepochybně i v ostatním Rakousku vyděloval v době rozkolu pozvolna vedle umírněných a radikálů třetí směr — anarchisté.

Napomáhala tomu objektivní situace: špatné postavení dělnictva, rozklad malovýroby, těžká perzekuce a konspirativní formy organizace a agitace, ale přispívali k tomu i subjektivní činitelé: vliv anarchismu, jeho prolínání, ale též svár s tradiční výchovou a ideologií socialistickou, zakořeněnou hluboce v našem dělnickém hnutí.

Anarchisté se dlouho skrývali a latentně prosazovali v radikálním hnutí. Radikálové s nimi těsně spolupracovali. V některých otázkách se však radikálové a anarchisté rozcházel. A proto také mezi nimi muselo dojít a došlo k rozporům a pozvolnému třídní, jakmile anarchisté začali vystupovat otevřeněji a pokusili se vtisknout anarchistický ráz celému radikálnímu dělnickému hnutí.

To se stalo zcela zřejmé na tajné konferenci v Lang Enzersdorfu u Vídně 26. a 27. října 1883, která byla svolána, aby se upevnila organizace, posílila agitace a usměrnila propaganda radikálního hnutí, stíhaného neustálým pronásledováním.

Zúčastnilo se jí podle kusých zpráv jen 12 delegátů: 8 z provincií, 3 z Vídně (jeden z nich spolu s dalším z uvedených osmi zastupoval české dělnictvo) a 1 z Budapešti. Ti prý odmítli parlamentarismus a vyhlásili za cíl pracujícího lidu převzetí výrobních prostředků a reorganizaci výroby (spotřeby) na základě „svobodného komunismu“. Dále rozhodli, aby se „strana“ organizovala na federalistickém základě, a to tak, že by se v každé zemi utvořil systém tajných skupin. Vůči ostatním stranám měli její příslušníci zaujmout nesmiřitelné stanovisko. Odborové časopisy měly být zastaveny a místo nich se měl stát orgánem hnutí budapeštský list **Radikal**. Pro vydávání a rozšiřování tiskovin měla být v každé zemi založena tajná tiskárna. A posléze bylo prý doporučeno připravovat všemi prostředky revoluci a udržovat vzrušení mezi obyvatelstvem letáky a násilnými činy.⁶⁷

Průběh a výsledky konference i podle kusých relací ukazují, že měla po výtce anarchistický charakter a sledovala cíl strhnout dosud socialistické radikální hnutí v Rakousku do vod anarchismu a posílit či vytvořit tu silnou anarchistickou frakci (stranu).

Záměr anarchistů se však nezdařil tak, jak jeho původci, mezi nimiž byl na předním místě J. Peukert, zamýšleli, a to hlavně ze dvou důvodů:

Za prvé proto, že radikálové, ačkoli spolupracovali s anarchisty a shodovali se s nimi v řadě otázek, nepřijali předlohy a výsledky konference bez výhrad. Svědčí o tom také skutečnost, že doporučená opatření nebyla na konferenci schválena jednomyslně. Část delegátů vystoupila podle dochovaných zpráv proti bezprostřední přípravě revoluce a provádění propagandy činu s odůvodněním, že lid na revoluci není ještě připraven a že zavrhuje taktiku individuálního teroru.⁶⁸

Tito delegáti zůstali sice v menšině, ale vyjadřovali se vši určitostí mínění převážné většiny radikálů, kteří se začínali rozhodněji stavět proti základnímu bodu tehdejší anarchistické propagandy v Rakousku — taktice individuálního teroru, ačkoli svou spolupráci s anarchisty ještě nepřerušili a ani se s nimi nerozešli v ostatních otázkách.

Druhou závažnou okolností, která narušila plány anarchistů, byly násilné činy teroristů Antona Kammerera a Herrmanna Stellmachera, kteří zavraždili ve Vídni nezávisle na sobě policejního úředníka Hlubka 15. prosince 1883 a policejního agenta Blöcha 10. ledna 1884.

Ačkoli se nepodařilo prokázat, že by obě akce byly zosnovány rakouskými radikály či anarchisty, neboť oba anarchisté přišli ze zahraničí a jednali nejspíše o své vlastní újmě, využila jich vláda k ostrému zásahu proti dělnickému hnutí. Dne 31. ledna 1884 vyhlásila nad Vídní a okolím výjimečná opatření. Ta rušila s okamžitou platností působnost porotních soudů ve Vídni a Korneuburku, umožňovala policii bez soudního rozhodnutí zastavovat dělnický tisk, rozpouštět dělnické spolky a vypovídat nepohodlné socialisty pokud neměli ve Vídni domovské právo.

Radikální hnutí ve Vídni bylo jimi těžce postiženo. Ústřední orgány radikální frakce **Dělnické listy** a **Die Zukunft** byly zastaveny. Řada dělnických spolků byla rozpuštěna. Za jediný rok bylo vypovězeno z Vídně přes 400 nejaktivnějších funkcionářů, z nichž většina byla radikálního smýšlení nebo se hlásila k anarchismu.

Vypovězením předních pracovníků, mezi nimiž byl i J. Peukert, který odešel znovu do emigrace, J. Hybeš, který se odebral do své domovské obce, J. B. Peka, který našel útočiště na Moravě, rozpuštěním či zastavením činnosti nejradikálnějších spolků a zákazem radikálních listů byla narušena dosavadní organizace anarchistů a radikálů ve Vídni a oslabeno její spojení s cizinou i vnitrozemím.

Někteří z vypovězených anarchistů a radikálů se odebrali do Budapešti, kde se pokoušeli ve spolupráci s tamními anarchisty Pragerem a Koditkem vytvořit novou centrálu. Vydali tu však jen jedno číslo listu **Die Zukunft**, některé letáky a český tisk anarchistického ražení **Pomsta**. Jejich dalšímu působení však učí-

nilo přítrž zatčení a odsouzení Hermanna Pragera a druhů a vypovězeních těch, kdož neměli v Budapešti domovské právo.⁶⁹

Výjimečná opatření měla umožnit rakouské vládě a vídeňské policii vypořádat se s radikalizovaným dělnickým hnutím v Rakousku v jeho nejaktivnějším centru. A je nutno říci, že je velmi poškodila. I když se tu anarchisté i radikálové pokoušeli obnovit svou činnost, úloha Vídně v rakouském i českém dělnickém hnutí na několik let poklesla. Dělnické hnutí v Rakousku však nebylo potlačeno. Jeho těžiště se přesunulo do těch provincií, kde bylo rozvinuté dělnické hnutí. Tu jeho aktivita po vídeňských událostech spíše vzrůstala, protože většina vypovězených socialistů umírněného směru, radikálů i anarchistů odešla do svých domovských obcí, kde zpravidlá pokračovala ve své činnosti.

Bylo tomu tak zejména ve Štýrsku a Korutanech v zemích alpských, ale rovněž se tak stalo v zemích českých, obzvláště na Moravě a v severních Čechách, kde působili jak umírnění, tak radikálové i anarchisté.

Výjimečná opatření ve Vídni měla ještě jeden důležitý výsledek. Ukázala totiž, jak hazardní je taktika individuálního teroru a kam vede propaganda činu, neboť ani radikálové, ani anarchisté nedovedli tlaku vlády úspěšně čelit. Proto po vídeňských událostech zesílil mezi radikály v českém a pravděpodobně i v rakouském dělnickém hnutí odpor k taktice individuálního teroru a dosavadní radikální frakce se začala zřetelněji diferencovat na radikální a anarchistický směr.⁷⁰

Podle shodných zpráv o stavu socialistického dělnického hnutí, vypracovaných na pokyn vlády pražským policejním ředitelstvím 26. července a presidiem zemského místodržitelství 3. října 1884, existovaly v té době v Čechách v dělnickém hnutí nikoli pouze dvě frakce, jako tomu bylo po brněnském sjezdu r. 1882, ale tři směry: umírněný, radikální a anarchistický.

Anarchisté, zvaní též radikály či teroristy, organizovali se ilegálně podle systému pěti prstů, propagovaného Mostem a přijatého za základ tajné organizace na konferenci československé sociální demokracie na Kozlovce u Prahy r. 1882. Podle něho tvořilo pět členů skupinu (odbor, klub, sekci, rodinu), pět skupin obec a pět obcí okres (kanton). Nová organizace se lišila od původní tajné organizace tím, že šlo o řetězovou konspirativní organizaci, ve které vždy jeden člen skupiny, zpravidla důvěrník, byl zapojen na jednoho člena vyšší jednotky, aby se zabránilo perzekuci všech členů a likvidaci celé organizace. Anarchisté byli stoupcem zásad šířených anarchistickými listy *Freiheit*, *Rebell* a *Budoucnost*, nevyhýbali se žádnému násilí a schvalovali propagandu činu.

Radikálové, nazývaní též socialistickými či sociálními revolucionáři, organizovali se jako anarchisté podle systému pěti prstů, shodovali se s nimi v mnoha otázkách a úzce s nimi spolupracovali, ale lišili se od nich tím, že „nechtěli před chystanou revolucí provádět k dosažení svých cílů žádné vraždy a loupeže“, což znamená, vyjádřeno jinými slovy, že nesouhlasili s taktikou individuálního te-

roru a odmítali provádět anarchistickou propagandu činu. Měli nejsilnější pozice v severních Čechách. Sdružovali se kolem listu **Duch času**, založeného a vydávaného po zániku vídeňských **Dělnických listů** v Prostějově J. B. Peckou a Františkem Hlaváčkem.

Třetím směrem byli **umírnění**, nazývaní ve zprávě pražského policejního ředitelství „lassallovci“. Byli to přívrženci brněnských časopisů **Volksfreund**, **Spravedlnost** a **Bojovník** a curyšského orgánu německé sociální demokracie **Der Sozialdemokrat**. Jejich ideologie, taktika a program byly podrobně vyloženy. Chtěli prý revoluci, ale až bude řádně připravena, řídili se programem přijatým na sjezdu v Brně r. 1882 a organizovali se prý podle stanov břevnovského sjezdu.⁷¹

Podle výše uvedené zprávy byli radikálové a anarchisté v českých zemích spojeni ilegální cestou nejen s vůdci socialistického hnutí radikálního či anarchistického směru v Rakousku, nýbrž i v zahraničí. Zvláště se uvádí jejich spojení se soudruhy v Budapešti, v Německu (Sasku), ve Švýcarsku, ve Francii (Paříž), v Anglii (Londýn) a v Americe (New York, Chicago, Pittsburg). Nejživější kontakty měli s Amerikou, kde byla nejpočetnější a nejaktivnější dělnická politická emigrace.⁷²

Toto spojení se zahraničím si ovšem nelze představovat jako pevně organizovanou mezinárodní ilegální organizaci, ale spíše jako volný nikoli však pouze náhodný styk jednotlivců nebo skupin stejného či podobného smýšlení, kteří spolu korespondovali, informovali se o situaci a problémech hnutí, morálně i finančně se podporovali a především se zabývali propagací radikálně socialistických či radikálně anarchistických myšlenek a zásad s pomocí novin, letáků a jiných tiskovin.

Vlivu anarchismu nezůstalo ušetřeno ani dělnické hnutí na Moravě a ve Slezsku, avšak anarchisté tu, jak se zdá, netvořili zvláštní skupinu, nýbrž byli nositeli anarchistických tendencí v rámci radikálního dělnického hnutí.

Umírněně vedli brněnští socialisté se svými listy **Volksfreund**, **Spravedlnost** a **Bojovník**. Jejich opěrným bodem zůstalo na Moravě Brno, ve Slezsku měli nejsilnější pozice v Krnově, ale jejich stoupenci působili též v ostatních městech Moravy a Slezska, kde bylo vyvinuté dělnické hnutí. Radikálové s nimi dlouhou dobu po brněnském sjezdu spolupracovali a snažili se je získat pro radikálnější postup. Když však koncem r. 1883 jejich úsilí skončilo nezdarem, založili v Brně vlastní časopis **Práci**, který měl doplňovat vídeňské **Dělnické listy**, ale záhy zanikl. Proto se i tu radikálové po vídeňských událostech sdružili kolem listu **Duch času**, vydávaného J. B. Peckou a Fr. Hlaváčkem v Prostějově. Silný vliv však měli nejen mezi dělnictvem v Prostějově, ale též v Brně a okolí, na západní a severní Moravě a v opavské části Slezska. Anarchistické tendence se prosazovaly od r. 1883 mezi radikály v dělnickém hnutí v Brně, v Prostějově, v opavském Slezsku, ale zejména se rozšířily vlivem anarchistů vypovězených z Vídně na

severní Moravě, kde je dokládalo hojně rozšiřování anarchistických letáků, krádeže traskavin, psaní výhružných dopisů a nakonec i výbuch v budově okresního soudu ve Šternberku 16. listopadu 1884.⁷³

Anarchismus se však nejvíce šířil v našem dělnickém hnutí v severních Čechách, a to zejména v severočeském hnědouhelném revíru, částečně i na Děčínsku a Liberecku.⁷⁴

Tu se pokusili přívrženci anarchismu s některými radikály realizovat alespoň z části usnesení tajné konference v Lang Enzersdorfu a založili v Hlubokém u Liberce tajnou tiskárnu, ve které začali vydávat anarchistický časopis **Svoboda**, napodobující nejen svým obsahem, ale i svým jménem Mostovu *Freiheit* a vytiskli leták na „památku“ anarchistických teroristů Stellmachera a Kammerera, jenž byl volnou reprodukcí proklamace vytištěné v listu *Freiheit* a **Budoucnost** v Americe. Tajná tiskárna v Čechách byla však 12. února 1886 odhalena a tři její spolupracovníci Křištof Černý, Jan Rampas a Josef Pačes byli odsouzeni k dlouholetému žaláři.⁷⁵

To, co bylo až dosud zjištěno a řečeno o základních proudech v našem dělnickém hnutí v době rozkolu, vystihuje jen základní tendence a obecný typ jejich organizace, ideologie a taktiky, které bylo nutno vypreparovat ze zdánlivě nepřehledné změti ideologie, taktiky a organizace našeho dělnického hnutí, zmítajícího se ve vnitřních sporech a deformovaného vládní perzekucí. Skutečná situace byla ještě složitější, protože mezi jednotlivými proudy neexistovaly přes podstatné rozdíly, ostré rozpory a vzájemné polemiky nepřekročitelné hranice ani v oblasti organizační, ani ve sféře ideologické. Proto se základní tendence a obecné typy promítaly podle místních podmínek a časové situace do svérázných variant, složitých přechodů a konkrétních podob, jež lze těžko vystihnout v obecně pojaté práci i proto, že mnohé z nich se odehrávaly v hluboké ilegality a unikly slídivým očím policie i zrakům veřejnosti.

Avšak bez ohledu na to se můžeme pokusit o celkové shrnutí dosavadních vývodů a důkazů o povaze a charakteru základních proudů v našem dělnickém hnutí.

Shrneme-li to, co bylo o nich zjištěno a řečeno, můžeme objektivně konstatovat, že je třeba rozloučit se v době skutečného rozkolu definitivně s dřívějšími představami o existenci pouhých dvou frakcí v dělnickém hnutí v českých zemích: umírněné a radikální, a že je nutno rozlišovat v něm tři směry: umírněný, radikální a anarchistický, jak to ostatně naznačily již některé práce.⁷⁶

Radikálové se shodovali s umírněnými v konečných cílech svého snažení, jimiž přes všechny rozdíly a nedostatky v ideologii a taktice na jedné i druhé straně zůstala likvidace třídní kapitalistické společnosti a zřízení beztřídní společnosti socialistické, založené na společenském vlastnictví výrobních prostředků.

Lišili se však od sebe a rozcházeli se znatelně v řadě podstatných otázek: ocenění celkové situace a úlohy dělnického hnutí, taktice (metodách, prostřed-

cích a formách boje dělnické třídy), způsobu organizace a mnoha dalších bodech s nimi souvisejících.

Umírnění vycházeli v podstatě z programu a taktiky německé sociálně demokratické strany a brněnského programu rakouské sociální demokracie, přijatého r. 1882. Avšak na rozdíl od tohoto programu a taktiky německé sociální demokracie, ve kterých se organicky spojovaly revoluční perspektivy s denními úkoly dělnické třídy, ztráceli umírnění v praktické politice revoluční cíle se zřetele a kladli rozhodující důraz na dílčí požadavky, všeobecné volební právo a reformy. Nevěřili v možnost blízké revoluce a utápěli se v drobečkové reformní politice. A tak, i když se objektivně blížili správné taktice, nemohli sehrát vedoucí úlohu v našem dělnickém hnutí. Organizačně se opírali o síť legálních dělnických spolků, tajné činnosti se vyhýbali a ilegální organizaci zavrhovali. Stavěli se také proti jakémukoli násilí. Přeceňovali význam vzdělání a uvědomění dělnictva na úkor politické akce. Všeobecně je možno říci, že přeceňovali politické a dílčí faktory boje na úkor konečných cílů a sociálního osvobození proletariátu a tak upadali do oportunistu a reformismu.

Radikálové neměli přesně formulovaný program, protože starý prakticky opus-tili a nový nevypracovali. Jak vyplývá ještě z úvodního prohlášení J. B. Pecky v listu **Duch času** dávali přednost praktické akci před formálními proklamacemi, což je ovšem třeba připsat na vrub vlivu anarchismu. Na rozdíl od umírněných a spolu s anarchisty usilovali o provedení sociální revoluce. Z tohoto důvodu odmítali boj za všeobecné volební právo, dílčí požadavky a reformy. Proti přeceňování vzdělání umírněnými zdůrazňovali nutnost aktivního vystoupení a sociálního osvobození proletariátu. Vyzvedávajíc praktické formy boje a sociální stránku revoluce podceňovali politický boj dělnické třídy. Organizovali se ilegálně, prováděli tajnou revoluční propagandu. V řadě organizačních, ideologických a taktických otázek, jak bylo již výše podrobněji vylíčeno, podléhali vlivu anarchismu, shodovali se a spolupracovali s anarchisty. Zároveň však se od nich v mnoha podstatných otázkách lišili a postupně se s nimi dále rozcházeli.

Na rozdíl od anarchistů nesdíleli a v zásadě odmítali provádět taktiku individuálního teroru (propagandy činu) a nepustili nikdy se zřetele myšlenku masového třídního boje. To byl na první pohled nejzjevnější článek dělící v českých zemích anarchisty a radikální socialisty. Avšak nebyl jediný, jak ukazuje hlubší zkoumání. Radikálové se s anarchisty rozcházeli také v další stěžejní otázce anarchismu, v otázce státu. I když se u nich tu a tam objevuje myšlenka odumírání státu, odmítali třídní stát kapitalistický a usilovali o jeho likvidaci. Ale obecně nezavrhovali možnost využít politické státní moci v přestavbě a řízení budoucí společnosti, v jejímž pojetí se rovněž zásadně lišili od anarchistů, protože ji neviděli jako anarchistickou společnost volných komun, nýbrž chápali ji jako socialistickou formaci svobodných lidí, založenou na společenském vlastnictví výrobních prostředků, spravovaných a rozvíjených alespoň v přechodné době prostřed-

nictvím státu. V tomto směru zůstávali „státními socialisty“, pohybovali se na půdě sociální demokracie.

Také v organizačních otázkách, byť se organizovali jako anarchisté nebo dokonce s nimi spolupracovali v tajné řetězové organizaci, nesklozili nikdy na jednostranné spiklenecké stanovisko, typické pro anarchisty, protože nezavrhovali zásadně legální organizaci a propagandu, ale, kde to bylo možné, vhodné a účelné, využívali legálních forem organizace a agitace v dělnických spolcích, na dělnických schůzích a v dělnickém tisku. Teoreticky se sice stavěli proti boji za všeobecné volební právo a dílčí požadavky, v praxi se však ujmali oprávněných přání a potřeb dělnictva, zvláště hospodářského a sociálního rázu, a snažili se je prosadit, ne peticemi, ale mocí, jak ukázaly zejména velké stávky horníků v severních Čechách r. 1882, textilních dělníků na Děčínsku a Liberecku r. 1884 a textilních dělníků v Brně r. 1885, na kterých mělo radikální dělnictvo rozhodující podíl.

Radikálové podléhali anarchismu a shodovali se s anarchisty hlavně v otázkách taktického rázu s výjimkou taktiky individuálního teroru. Rozcházel se však s nimi v konečných cílech a praktické aplikaci některých taktických a teoretických zásad. Proto měli přes všechny rozpory a polemiky mnoho a nakonec i více společného s převážnou částí umírněných než s anarchisty.

Umírnění zůstali přes oportunistické a reformistické tendence stoupenci socialismu, reprezentovaného v mezinárodním dělnickém hnutí německou sociálně demokratickou stranou. Radikálové patřili spolu s vyznavači anarchismu zcela nepochybně do obecného proudu tzv. sociálních revolucionářů, který se vytvořil v mezinárodním dělnickém hnutí mezi rozpuštěním I. a založením II. internacionály z opozičních radikálně socialistických a anarchistických skupin. Tvořili v něm svéráznou variantu toho směru, který přes některé levicové úchylinky a ústupky anarchismu setrval v podstatě na půdě revolučního socialismu, i když nelze říci, že by byli důslednými revolučními socialisty.

Radikalismus dovedený do důsledků končil v anarchismu. Potvrzoval to případ Mostův, Peukertův a anarchistického křídla v sociálně revolučním hnutí. Ale tak daleko dospěla v českých zemích jen malá část radikálního dělnictva. Většina z nich neopustila v zásadních otázkách základnu socialismu, nebo se na ni vrátila, jakmile si tváří v tvář reálné skutečnosti začala uvědomovat neúspěchy vlastní taktiky a pravou tvář anarchismu.

Umírnění se snažili využít vídeňských událostí ve svůj prospěch. Rozvinuli velkou kampaň, ve které se pokoušeli přičíst všechnu vinu za násilné činy a následky výjimečných opatření nikoli skutečným viníkům — anarchistům a úřadům, nýbrž radikálům. Některé jejich projevy neměly daleko k denunciaci pronásledovaných socialistů. Takový postoj nepomáhal vybědnout ze svízelné situace, ale jítřil čerstvé rány a přiléval oleje do ohně vnitřních sporů.

Rozkol dosáhl vrcholu. Spory mezi umírněnými a radikály dosáhly možného ma-

xima. Ztrácely však zároveň vyhraněnou ideologickou povahu a měnily se namnoze v bezzásadové polemiky a osobní potyčky, které nic neřešily, situace spíše komplikovaly a odváděly seriózní dělnictvo od aktivní účasti v dělnickém hnutí.

V boji proti radikálům a anarchismu hledali umírnění pomoc u vedení německé sociálně demokratické strany. Po delším jednání, ve kterém měl zprostředkující úlohu K. Kautsky, sešla se 6. června 1884 v Salcburku konference, které se kromě Kautského zúčastnili za rakouské umírněné socialisty J. Bardorf z Vídně a K. Dundela z Brna a za německou sociálně demokratickou stranu A. Bebel, W. Liebknecht a K. Grillenberger. Přijatá usnesení: návrat E. Kallera-Reinthala do Rakouska, kde se měl ujat řízení listu **Volksfreund** v Brně, finanční podpora umírněných německou sociální demokracií a účast jejich vedoucích představitelů v agitaci na veřejných schůzích a shromážděních rakouského dělnického hnutí, zůstala však většinou na papíře a nebyla realizována.⁷⁷

I když mezi umírněnými nenacházíme podobnou diferenciaci jako mezi radikály a anarchisty, netvořili rovněž pevně stmelěný a ideově vyhraněný směr.

Potvrzovaly to četné varianty a odchylky při výkladu základních teoretických, ideologických a taktických otázek i rozdíl mezi objektivně správnou taktikou a subjektivními oportunisticko reformistickými tendencemi v teorii i praxi umírněných. Tyto rozdíly se projevovaly dlouhou dobu spíše jako neantagonistické rozpory jednotlivých částic uvnitř bohatě členěného celku než jako zjevné a vyhraněné protiklady. Ale postupně se prohlubovaly a zvláště po vídeňských událostech vystoupily v podobě dvou zřetelných tendencí. Jedna byla **třídně vyhraněná** a odpovídala zhruba linii Kautského a vedení německé sociálně demokratické strany. Druhá byla více méně **oportunisticko reformistická**; odrážely se v ní silně vlivy lassallismu, státního socialismu, buržoazního liberalismu a částečně i nacionalismu. Nositeli první byli přes jisté sklony k oportunismu a reformismu umírnění socialisté, vydávající a podporující brněnský list **Volksfreund**. Druhým představovali vydavatelé českých umírněných listů **Spravedlnost** a **Bojovník** v Brně, ke kterým se blížili též vídeňští umírnění socialisté v čele s J. Bardorfem.

Rozdílné tendence v řadách umírněných se jasně projevíly koncem r. 1884 a počátkem r. 1885 v rozdílném postoji k tzv. socialistickému zákonu v Rakousku a ve sporech mezi umírněnými v brněnském dělnickém hnutí.

Již v létě r. 1884 se ukazovalo, že výjimečná opatření ve Vídni nezlomila rakouské dělnické hnutí, protože úřady byly nuceny konstatovat jeho vzrůstající aktivitu v provinciích. Vláša proto uvažovala rozšířit výjimečná opatření na další průmyslové oblasti a připravovala osnovu zákona, který by podle vzoru Bismarckova postavil socialistické dělnické hnutí i právně mimo zákon. Návrh zákona proti socialistům v Rakousku byl předložen říšské radě k projednání v lednu r. 1885.

Umírnění socialisté ve Vídni kapitulovali před navrženým socialistickým zákonem dříve, nežli byl projednán a uveden v život. Zastavili dobrovolně vydá-

vání listu **Wahrheit** a rozpustili několik dělnických spolků. V Brně následovali jejich příkladu umírnění české národnosti, kteří přestali vydávat s odvoláním na socialistický zákon a vídeňské socialisty své listy **Spravedlnost** a **Bojovník**. Jiný postoj k socialistickému zákonu zaujali brněnští socialisté německé národnosti, kteří pokračovali ve vydávání svého listu **Volksfreund** a rozhodli se dokonce podle soudobých zpráv zaujmout rozhodnější stanovisko vůči vládě a buržoazním stranám.

Bezprostřední příčinou sporů mezi umírněnými v Brně se stal rozdílný postoj k volbám do městské rady. Zatím co se umírnění socialisté německé národnosti v souladu se svým třídně vyhraněným názorem v otázkách ideologie a taktiky důrazně postavili proti buržoazním stranám, vyslovili se vedoucí činitelé umírněných socialistů české národnosti Adolf Burian a T. J. Jiroušek, který přešel k umírněným z radikálního tábora po vídeňských událostech a záhy přestoupil opět do hnutí křesťansko sociálního, pro podporu české buržoazie.

Když byli pro svůj postoj kritizováni, začali svolávat separátní schůze českého dělnictva, které se až dosud organizovalo a úzce spolupracovalo s německým, a zahájili přípravy k založení samostatné české sekce. Národnostní podoba sporu skrývala ideologicko politickou podstatu v podobě výše uvedených rozdílných tendencí ideologického a taktického rázu v umírněném hnutí. Oportunisticko nacionální postup vedoucích představitelů českých umírněných socialistů byl však odmítnut nejen umírněnými německé národnosti, ale též většinou brněnského dělnictva české národnosti, takže k rozkolu v řadách umírněných a novému rozkolu v brněnském dělnickém hnutí nedošlo.⁷⁸

Spíše naopak se ukázalo, že hrozící nebezpečí protisocialistického zákona, opadání vlivu anarchismu, prohlubující se diference mezi radikály a anarchisty, jakož i krystalizace v řadách umírněných, provázená „radikalizací“ třídně uvědomělých stoupenců a poklesem vlivu oportunisticko reformistických činitelů a tendencí vytvářela v době vrcholící perzekuce a největšího rozkolu předpoklady pro sblížení zdravých elementů v řadách radikálů s „levým“ křídlem umírněných a tím vznikaly i podmínky pro překonání rozkolu a sjednocení dělnického hnutí.